

Yayın Geliş Tarihi: 09.01.2025
Yayına Kabul Tarihi: 04.03.2025
Online Yayın Tarihi: 15.06.2025
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1616205>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 27, Sayı: 2, Yıl: 2025, Sayfa: 633-675
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TÜRK SİYASAL HAYATINDA TURHAN FEYZİOĞLU

Arda GÖBEL*

Öz¹

Bu çalışmanın temel amacı, Turhan Feyzioğlu'nun Türk siyasal hayatındaki yerini tespit etmektir. Feyzioğlu, 1950'li yılların sonlarında üniversitedeki görevinden ayrılarak Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) politikaya atılmış, 1957'den 1980'e kadar milletvekilliği yapmıştır. Bu dönem içerisinde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı gibi görevlerde bulunmuştur. Feyzioğlu, Kemalizm'in Sağ eğilimli bir yorumunun tipik temsilcisi olarak tanınmıştır. CHP'nin 1960'lı yılların ilk yarısında yöneldiği Ortanın Solu hareketine karşı parti-içi muhalefetin başını çeken Feyzioğlu, 1967'de bir grup CHP'liyle birlikte partiden ayrılıp Güven Partisi'ni kurmuş ve 1980'e kadar bu partinin (ismi önce Millî Güven Partisi, sonrasında Cumhuriyetçi Güven Partisi olmuştur) genel başkanlığını yürütmüştür. Soğuk Savaş Türkiye'sinin önde gelen anti-komünist devlet adamlarından biri olan Feyzioğlu, Kemalizm'in Sol ya da Sağ fark etmeksizin hiçbir ideolojiyle sınırlandırmayacağını öne sürmüş, fakat bilhassa Sol ideolojilerle Kemalizm'in telif edilmesini şiddetle reddetmiştir. Kemalizm'in özgünlüğüne yaptığı vurgularla, onun tek-parti devrindeki algılanış biçimine sâdık kalmıştır. Toplumda sınıfsal, mezhepsel ve etnik açılardan ayrımlar yaratabilecek her türden düşünceye karşı çıkmış; devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütünlük arz ettiğini savunmuştur. Bu vesileyle, Kemalizm'in devlete ve topluma dair klâsik düşüncelerinin 1980'li yıllara kadar taşınmasında önemli rol oynamıştır. Kemalizm'i -ya da kendisinin tercih ettiği şekliyle- Atatürkçülüğü, milliyetçilikle özdeş görmüş; fakat bunun sıradan bir milliyetçilik değil, Türkiye'nin kendine has şartlarından doğmuş olan "Atatürk milliyetçiliği" olduğunu altını çizmiştir. Anılan bu özellikleriyle asker-sivil bürokrat devlet elitleri nezdinde Kemalizm'in en "resmî" yorumunun temsilcisi görülmüş, siyasî kariyerindeki üç askerî müdahale döneminde de yönetime el koyan kadrolar tarafından itibar görmüştür. Askerî darbeleri takiben, devletin ve toplumun Kemalist anlayışla yeniden yapılandırıldığı süreçlerde siyasî ve hukukî

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Göbel, A. (2025). Türk siyasal hayatında Turhan Feyzioğlu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (2), 633-675.

* Dr., Bağımsız Araştırmacı, ORCID ID: 0000-0003-4596-5079, ardagobel@hotmail.com

¹ Bu çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

zeminin oluşturulmasında hem bir politikacı hem de bir hukuk profesörü olarak kritik roller üstlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Siyasal Hayatı, Turhan Feyzioğlu, Kemalizm, Anti-komünizm, Milliyetçilik.

TURHAN FEYZİOĞLU IN TURKISH POLITICAL LIFE

Abstract

This study's main purpose is to determine Turhan Feyzioğlu's place in Turkish political life. Feyzioğlu, who left his university position in the late 1950s and entered politics from the Republican People's Party (CHP), served as an MP from 1957 to 1980. He served as Minister of State and Deputy Prime Minister during this period. Feyzioğlu was recognized as a typical representative of a right-leaning interpretation of Kemalism. Leading the intra-party opposition to the CHP's Left of Center movement in the first half of the 1960s, Feyzioğlu left the party in 1967 with a group of CHP members to found the Güven Party, which he led until 1980 (first as the National Trust Party and later as the Republican Trust Party). As one of the leading anti-communist statesmen of Cold War Turkey, Feyzioğlu argued that Kemalism could not be limited to any ideology, left or right, but he strongly rejected the conflation of Kemalism with leftist ideologies. With his emphasis on the originality of Kemalism, he remained faithful to the way it was perceived during the single-party era. He opposed any ideas that could create class, sectarian and ethnic divisions in society and argued that the state was indivisible with its country and nation. In this way, he played an important role in carrying Kemalism's classical ideas on the state and society until the 1980s. He saw Kemalism, or Atatürkism as he preferred to call it, as identical to nationalism; however, he emphasized that this was not an ordinary nationalism but "Atatürk's nationalism" that emerged from Turkey's unique circumstances. With these characteristics, he was seen as the representative of the most "official" interpretation of Kemalism in the eyes of the military-civilian bureaucrat state elites, and he was respected by the cadres who seized power during the three military interventions in his political career. Following the military coups, he played a critical role as a politician and law professor in establishing the political and legal basis for the restructuring of the state and society with a Kemalist approach.

Keywords: Turkish Political Life, Turhan Feyzioğlu, Kemalism, Anti-communism, Nationalism.

GİRİŞ

Turhan Feyzioğlu, 1957 Milletvekili Seçimleri'nden başlayıp, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında kesintiye uğrayan parlamenter sistemde dahi Kurucu Meclis üyesi olarak yer almış, 1957'den 1980'e kadar aralıksız yirmi üç yıl milletvekilliği yapmıştır. Feyzioğlu, 1957'den 1967'ye kadar mensubu olduğu

Cumhuriyet Halk Partisi'nde (CHP) parti politikasına yön veren isimlerin başını çekmiştir. CHP'de 1965 Milletvekili Seçimleri sonrasında partinin resmî politikasını teşkil eden Ortanın Solu hareketine karşı bir parti-içi muhalefet kendisini göstermiştir. Bu muhalif hareketin sözcülerinden biri olan Feyzioğlu, kendisi gibi Ortanın Solu hareketini eleştiren bir grup arkadaşıyla birlikte 1967'de CHP'den ayrılarak Güven Partisi'ni kurmuştur. Kurucusu olduğu partinin (ismi önce Millî Güven Partisi, sonrasında Cumhuriyetçi Güven Partisi olmuştur) 1967-1980 yılları arasında genel başkanlığını yürütmüştür (Bozkır, 1996a; 1996b; Ören, 2005).

Feyzioğlu, 27 Mayıs 1960 ile 12 Eylül 1980 askerî müdahaleleri arasındaki dönem içerisinde Türkiye'nin önde gelen siyasî şahsiyetlerinden biri olmuş, anılan dönemde Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı dâhil olmak üzere çeşitli siyasî görevlerde bulunmuştur. Feyzioğlu, Kemalist ya da kendisinin çoğunlukla tercih ettiği şekliyle Atatürkçü düşüncenin çok-partili Türk siyasal hayatı içerisindeki baş temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır. Kemalizm'i algılama biçimiye kendisinin daha ziyade Sağ ideolojiye eğilimli bir Kemalizm çizgisi takip ettiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu itibarla, Turhan Feyzioğlu ismi çoğunlukla Sağ-Kemalist siyasal düşünce bağlamında anılmıştır. Aydın ve Taşkın, Sağ-Kemalist betimlemesinin üç ana unsur barındırdığından bahsetmektedirler. İlk unsur, "Atatürk'ün sağlığında yakın çevresini oluşturdukları hâlde, İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı sırasında tasfiye edilen gruba hâkim olan İsmet Paşa karşıtlığı" üzerine kuruludur. İkinci unsur, "İsmet İnönü ile çalıştıkları hâlde, zaman içinde çeşitli nedenlerle ona küsmüş olmak gibi öznel bir hassasiyeti temsil" etmektedir. Üçüncü unsur "Atatürk devrim ve ilkelerine tam bağlılık içinde bulunmak ve Batılılaşma konusunda herhangi bir tereddüt olmamakla birlikte, Kemalizm'in sol ittifaklara, sendikalar gibi işçi örgütlerine ve sol jargona kapalı bir versiyonu" biçimindedir. Nitekim, Aydın ve Taşkın da Sağ-Kemalist düşünce bağlamında ortaya koydukları bu üçlü tasnifteki son unsurun tipik temsilcisi olarak Feyzioğlu ve kurucusu olduğu Güven Partisi'ni görmektedirler (Aydın & Taşkın, 2014, s. 84).

Kemalizm'in daha tek-parti devrinde ortaya çıkan Sol ve Sağ kanat biçimlerindeki yorumlarından bahsetmek mümkünse de (Hanioğlu, 2013, s. 31), Sağ-Kemalist düşüncenin bir parti programı ve örgütü etrafında vücut bulması 1960'ların sonunda mümkün olmuş, Atatürkçülüğün ana-akım mecrasını teşkil eden CHP'den zikredilen dönemde başlayan kopuş, Feyzioğlu'nun liderliğinde Güven Partisi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Gerçekten de Feyzioğlu'nun CHP'den ayrıldıktan sonraki siyasî kariyeri, yukarıdaki üçlü tasnifin üçüncüsünde bahsedilen özelliklerin tecessüm etmiş hâli olarak özetlenebilir. Feyzioğlu,

yukarıdaki tarifi doğrular mahiyette olarak, ömrü boyunca Atatürk ilkelerine sadakatten bahsetmiş; Genel Başkanlığını yaptığı Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin siyasî felsefesini “Atatürkçü Yol” biçiminde tarif etmiştir. Bu arada, hangi bağlamda olursa olsun Kemalizm’le Sol ideolojilerin yan yana getirilmesine cevaz vermemiş olan Feyzioğlu, sınıf temelli her türlü politikayı reddetmiş ve bilhassa sendikal hareketleri daima şüpheyile karşılamıştır. Soğuk Savaş devri Türkiye’inde anti-komünist görüşleriyle temayüz etmiş isimlerin başında gelen Feyzioğlu, Türkiye’nin komünizme karşı mücadelesini bir “varlık-yokluk mücadelesi” biçiminde tanımlamıştır (Feyzioğlu, 1972, s. 9; 1975a, s. 139).

Feyzioğlu ve temsil ettiği Sağ-Kemalist siyaset, 1960’lı yılların sonlarından itibaren -Türkiye’deki Merkez-Sağ siyasetle benzer olarak- keskin bir reaksiyoner tavır eşliğinde, Türkiye’nin devleti ve milletiyle birlikte tetikte olunması gereken kritik zamanlar geçirdiği temasını işleyen bir söylem inşa etmiş; “tam bir huzur ve istikrar içinde gelişme fırsatı bulursa artık millet olarak içten ve dıştan gelecek yıkıcı faaliyetlere karşı çok daha güçlü bir bünyeye sahip olacağını” bilen yabancı ülkeler tarafından Türkiye’nin kalkınma ve gelişme hamlelerinin baltalandığı görüşünü öne sürmüştür (Feyzioğlu, 1972, s. 39). Türkiye’nin, dünyanın en “hassas” coğrafyasında bulunduğu görüşüne istinaden her daim gündeme gelen “devletin bekası” meselesi, Soğuk Savaş döneminde daha da işlevsel hâle gelmiş, Türkiye, Sovyet “kıızıl emperyalizminin” pençesindeki bir ülke gibi tasvir edilmiştir. Sovyet emperyalizminin yayılmacılığında sıranın Türkiye’ye gelmekte olduğu, Sovyetlerin Türkiye’deki yandaşları marifetiyle giriştiği tahrikler ve provokasyonlarla karışıklık çıkararak Türkiye’de bir sosyalist ihtilâl zemin hazırladığı iddiası gündemden düşmemiştir (Feyzioğlu, 1970a, ss. 15-16). Feyzioğlu’nun düşüncesinde Sol eğilimli partiler, sendikalar ve dernekler, bu iddianın önemli bir dayanağı olarak gösterilmiş; bunlar, Sovyet Rusya’nın ve savunduğu komünist ideolojinin menfaatlerine uygun olarak Türkiye’de kritik mevkilere sızmak sûretiyle bir “halk ayaklanması” için gerekli koşulları temin etmekle itham edilmişlerdir (Feyzioğlu, 1969a, s. 93; 1969b, s. 10; 1970a, s. 19; 1975a, ss. 76, 153).

Feyzioğlu, bütün bu görüşleri daima Atatürk’e referansla, Atatürkçü bir çizgide dile getirmiştir. Atatürkçülüğün tüm ideolojik sapmalara karşı olduğunu ifade etmekle birlikte, özellikle Sol bir sapmaya kesinlikle kapalı olduğunu öne süren Feyzioğlu, Atatürkçülük ile Sol ideolojilerin telif edilmesinin her türlü siyasal ve tarihsel gerçekliğe aykırı düşüğünü savunmuştur. Feyzioğlu’nun, MGP Genel Başkanı olarak, CHP’li milletvekillerinin yoğun tepkileri altında yapmış olduğu bir meclis konuşması bu vesileyle zikredilmelidir: “...Sola açık Atatürkçülük ne demek? Atatürkçülük vardır veya yoktur! Atatürkçülük her türlü

sapmaya, her istikametten sapmaya kapalı, milliyetçi ve millî hâkimiyetçi bir harekettir...” (Erim, 2018, s. 579).

1930’lu yıllar Türkiye’inde Kemalizm’in gerek siyasî gerek iktisadî yönden “özgün” olduğuna yönelik bir tez işlenmiştir. Feyzioğlu, Kemalizm’i algılama biçimi bağlamında 1930’lu yılların bu klâsik tezini 1980’li yıllara taşımıştır. Nitekim, Feyzioğlu’nun tasavvurunda Kemalizm/Atatürkçülük, hiçbir ideolojinin/-izm’in etkisine kapılmadan şekillenmiş olması hasebiyle Türkiye’nin kendine has tecrübesinin bir eseri şeklinde takdim edilmiştir. Öyle ki, kendisinin nazarında Kemalizm “siyasî, ekonomik, sosyal ve kültürel görüşleri diğer bütün sistemlerden farklı [olması bakımından] Türk milletinin ihtiyaçlarına en uygun görüş” olarak kabul edilmiştir (Karadoğan, 2023, s. 233).

Feyzioğlu, Kemalizm’in muhtelif ideolojiler tarafından kirletilmemiş, en “saf” ya da başka bir ifadeyle en “resmî” hâlinin temsilcisi olarak resmedilebilir. Her türlü ideolojiye/-izm’e şüpheyile yaklaşan, Kemalizm’in birtakım teorilerden değil, bizatihi hayatın somut icaplarından neşet etmiş olduğuna inanan bu “anti-ideolojik” tutumda Atatürkçülüğün niteliklerini ortaya koymak üzere onun herhangi bir ideolojiyle tanımlanması gerekirse bu ancak milliyetçilik olacaktır (Feyzioğlu, 1996). Fakat bu sıradan bir milliyetçilik değil, Feyzioğlu’nun sıkça tekrarladığı bir kavram olarak “Atatürk milliyetçiliğidir” ki; özünde Millî Mücadele’nin ve Kuvayı Millîye ruhunun yansımaları olması bakımından diğer milletlerin milliyetçi ideolojilerinden daha özgün ve sarıh bir niteliğe sahiptir.

Feyzioğlu, vefatından kısa süre önce Gazeteci Emin Çölaşan’a verdiği bir röportajında “...Benim için eğer bir kimse Marksçı, Leninci, komünist, faşist dikta tarafılsa değilse, Türkiye’nin bölünüp parçalanmasına çalışmıyorsa, teokratik devletten değil, çağdaş ve lâik devletten yana ise, o kimse Atatürkçü’dür...” demiştir (Çölaşan, 1987, s. 110). Feyzioğlu, bahsedilen cümlesiyle Atatürkçülüğü neleri içerdiği üzerinden değil, dışladığı unsurlara dikkat çeken bir dizi karşıtlık üzerinden tanımlamıştır. Bu itibarla, Atatürkçülüğü “dar” bir yoruma hapsedmekle itham edilmiştir. Zikredilen bu tanım -belki istisna olarak kabul edilebilecek bir grup haricinde- herkesi Atatürkçülük kümesinin doğal bir elemanı olarak kabul etmesi vesilesiyle, bir bakıma Atatürkçülüğün Türk toplumundaki kapsayıcılığına bir işaret olarak okunabilecekken, tam aksine, onun sıradanlaştırılması olarak da okunabilir. Nitekim, Cemal Süreya’nın, Feyzioğlu hakkındaki eleştirisi ikinci ihtimali kuvvetlice seslendirmektedir: “...Bir kişi belli bir düşünceye, bir hayat görüşüne bağlanmıyorsa, Atatürkçüdür. Atatürkçülüğün belirleyici öğeleri yoktur; tek tek neleri kapsamadığını sayarsınız, sonuçta elinizde kalan şey Atatürkçülüktür işte” (Süreya, 2023, s. 41).

Turhan Feyzioğlu, Cumhuriyet devri Türk siyasal hayatının 1957 ile 1980 arasındaki döneminde isminden sıkça bahsettirmiş bir siyasetçidir. Zikredilen dönem, II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni uluslararası düzende Türkiye'nin yerinin kesin olarak Amerika merkezli Batı bloğundan yana tescillendiği bir dönemdir. Bunun bir neticesi olarak, 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye'de yoğun bir anti-komünist söylem inşa edilmiş; Feyzioğlu da bu söylemin en canlı temsilcilerinden biri olmuştur. Yine bahsedilen bu dönem, siyasal ideolojilerin Türk toplumu nezdinde daha önce hiç olmadığı kadar belirginlik kazandığı bir dönem olmuş; ideolojik pozisyonların tespiti ve bunun üzerinden üretilen siyasal söylem, Türk siyasal hayatında hiç olmadığı kadar önem arz etmeye başlamıştır. CHP'nin de 1960'lı yılların başından itibaren bu türden bir ideolojik pozisyon alma ve siyasal söylem geliştirme çabası, Feyzioğlu'nun CHP'den ayrılarak yeni bir siyasî parti kurmasına giden süreci tetiklemiştir. Türkiye'deki politik atmosferin çoğunlukla gergin olduğu, sosyal karışıklıklar ve iktisadî sıkıntıların yoğun olarak hissedildiği bu dönemde silâhlı kuvvetler üç kez yönetime el koymuştur. Feyzioğlu ise bu üç askerî müdahale döneminde de asker tarafından itibar görmüştür. Çalışma, anılan dönem içerisinde kimi zaman iktidarda kimi zaman da muhalefette olmak kaydıyla Türkiye siyasetinde söz sahibi bir sima olan Turhan Feyzioğlu'nu temel siyasî hassasiyetleri üzerinden değerlendirme amacındadır. Bu meyanda, Feyzioğlu'nun politik kariyeri, Türk siyasal hayatının karakteristik özellikleri de akılda tutularak siyaset bilimi perspektifinden değerlendirilecektir. Feyzioğlu'yla ilgili mevcut literatürün daha ziyade biyografi türündeki eserlerle², kendisinin parlamentodaki yasama faaliyetlerini ele alan bir çalışmadan³ müteşkil olduğu düşünüldüğünde, doğrudan doğruya Feyzioğlu'nun düşünce dünyasına odaklanan bu çalışma vesilesiyle ilgili literatüre bir katkı sunulması umulmaktadır.

Çalışmada ilk olarak Turhan Feyzioğlu'nun hayatı hakkında bilgi verilecektir. Ardından, Feyzioğlu'nun siyasî yaşamındaki en temel hassasiyeti yansıtması bakımından komünist ideolojiye dair eleştirel görüşleri aktarılacaktır. Yine Feyzioğlu'ndaki anti-komünist düşünce bağlamında Atatürkçülüğün bir icabı

² Bkz. Gürkan Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasî Kişiliği", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(6), ss. 227-262 (1996); Ezgi Ören, "Turhan Feyzioğlu (1922-1988): Dönemi, Yaşamı ve Düşünceleri", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (2005); Nihat Karakaya, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu: Demokrasi, Laiklik ve Cumhuriyete Adanmış Bir Ömür", Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını (2008).

³ Bkz. Ebru Erdinç, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Yasama Faaliyetine Katkıları", Kapadokya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (2023).

gibi telâkki ettiği her türlü sınıf mücadelesinin reddedilmesi hususundaki görüşlerinin aktarılmasının ardından, kendisinin CHP'den ayrılmasıyla sonuçlanacak olan Ortanın Solu hareketine karşı gösterdiği tepkinin fikrî zemininde de söz konusu bu görüşün olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. “Türkiye’nin Kurtuluşu: ‘Kökü Dışarıda İdeolojiler’ Yerine Atatürk Milliyetçiliği” başlığı altında Feyzioğlu’nun, Türkiye’yi tehdit ettiğini düşündüğü komünist ve faşist ideolojilere karşı çözüm önerisi olarak takdim ettiği “Atatürk milliyetçiliği” hakkındaki düşünceleri incelenecektir. Bu vesileyle, kendisinin tek-parti devrinden miras kalan Kemalist milliyetçilikle ne ölçüde benzeştiği sorusu da cevaplanmış olacaktır. Son olarak ise Türkiye’de Sağ siyasetin demirbaşlarından olan “millî iradecilik” düşüncesinin Feyzioğlu’nun siyasî kariyerinde aldığı karmaşık hâlin çözümlemesi yapılmaya çalışılacaktır. Bu meyanda, yazılarında ve konuşmalarında millî iradeye ve sandığa hürmet edilmesini salık veren Feyzioğlu’nun, niçin her askerî müdahale döneminin aranılan ismi olduğu ve silâhlı kuvvetler nezdindeki itibarının kaynağı tartışılacaktır.

TURHAN FEYZİOĞLU’NUN HAYATI

Turhan Feyzioğlu, 1922 yılında Kayseri’de dünyaya gelmiş, ilkokul eğitimini aynı şehirde tamamlamıştır. Ardından, Saint Joseph Fransız Lisesi’ne devam etmiş, buradan ayrılarak geçtiği Galatasaray Lisesi’ni 1941 yılında birincilikle bitirmiştir. Yüksek öğretimine Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde başlamış, fakat bir hocasıyla yaşadığı tartışma sebebiyle buradan ayrılıp İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ne geçmiştir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden her yıl sınıf birincisi ve 1945 yılında fakülte birincisi olarak mezun olmuştur (Feyzioğlu, 1975a, ss. 7-8; Karakaya, 2008, s. 22). Feyzioğlu, 1946 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi’nin (AÜSBF) açmış olduğu İktisat ve Maliye Kürsüsü asistanlığı sınavını kazanarak akademisyenliğe adım atmış, akabinde Amme Hukuku Kürsüsüne geçmiştir. 1947 yılında sunmuş olduğu “İdare Hukukunda Emprevizyon Nazariyesi: Beklenmeyen Hâller Meselesi” isimli teziyle AÜSBF’nin doçentlik sınavını kazanmış, çalışması AÜSBF Yayınları tarafından aynı yıl yayımlanmıştır. Feyzioğlu, doçent olduktan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde doktora başlamıştır.⁴ 1947

⁴ Anılan yıllarda doktora yapmadan da doçent olma imkânının mevcut olduğu anlaşılmaktadır. AÜSBF’de Turhan Feyzioğlu’nun öğrencilerinden biri olan Prof. Dr. Bülent Daver, Feyzioğlu hakkında şu anekdotu kaydetmiştir: “...O zaman 1947 yılı, daha fakülte olmamıştık. Okul içinde yapılan bir sınav ile doçent unvanını aldı. Sonra Hoca, Ankara Hukuk Fakültesi’nde doktora başladı. ‘Kanunların Anayasa’ya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi’ adlı çok nefis bir eser yazdı. Bu eser doktora tezi olarak kabul edildi. Yani doçent olduktan sonra doktora yaptı.

yılında tamamladığı “Türkiye’de ve Başka Ülkelerde Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazaî Murakabesi” isimli doktora çalışması, 1951 yılında AÜSBF Yayınları tarafından yayımlanmıştır (Feyzioğlu, 1975a, s. 8).

1953-1954 yılları arasında Ankara Üniversitesi’nin görevlendirmesiyle gittiği Fransa ve İngiltere’de araştırma ve incelemelerde bulunmuştur. 1954 yılında bir grup arkadaşıyla birlikte Forum Dergisi’ni kuran ve burada yazılar yazan Feyzioğlu, 1955 yılında profesörlüğe terfi etmiş, 1956 yılı başlarındaysa fakültedeki meslektaşları tarafından henüz otuz dört yaşında AÜSBF Dekanlığına seçilmiştir (Feyzioğlu, 1975a, ss. 8-9). Ancak, Feyzioğlu’nun akademik kariyerindeki bu hızlı yükseliş, dekan seçildiği yıl aniden sona ermiştir. Feyzioğlu, bir süreden beri AÜSBF öğretim üyelerinden Doç. Aydın Yalçın’ın profesörlüğünün hükûmet tarafından onaylanmamasını eleştirmektedir. Bu ortam içerisinde, 1956-1957 ders yılının açılış töreninde dekan olarak yaptığı konuşmadaki bir bölüm gerekçe gösterilerek Millî Eğitim Bakanlığı emrine alınmış, hakkında verilecek kararı beklemeden aynı gün hem dekanlık görevinden hem de öğretim üyeliğinden istifa etmiştir (Feyzioğlu, 1975a, s. 9). Feyzioğlu’nun akademik kariyerinin sona ermesine sebep olan konuşmasının ilgili kısmı şöyledir:

...Bir şairimiz, ‘Bizim millet söylenmez, söylenir’ demiş. Bu acı hitam, açık ve tok sözlü olan Türk milleti için asla doğru değildir; sadece menfaat hesabı yapan yarı münevver için doğru olabilir. Türk milleti ‘Söylenen’ değil, ‘Söyleyen’ münevverlere muhtaçtır ve emin olunuz ki böyle münevverlere de lâyıktır. İstersek Türk vergi kanunlarını, para banka notlarını, haczi caiz olmayan malların veya iptidâî itirazların tam listesini ezbere bilmeyelim; fakat asla nabza göre şerbet sunan; kötüye, zararlıya fetva veren sözde münevver hâline gelmeyelim (Feyzioğlu, 1975a, s. 347).

Feyzioğlu, hem ilgili konuşmasının “...siyasî polemige vesile teşkil ettiği...” iddiası, hem de daha sonrasındaki beyanları gerekçe gösterilerek bakanlık emrine alınmıştır (Karakaya, 2008, s. 47). Feyzioğlu’nun yukarıda alıntı yapılan cümleleri arasındaki bilhassa “nabza göre şerbet sunmayın” sözü etrafında büyük tartışmalar yaşanmıştır. Dönemin iktidar çevrelerinde Feyzioğlu’nun bu sözü meslektaşı Yalçın’ın profesörlüğe terfi ettirilmemesine istinaden söylediği iddia

Hâlbuki akademik kariyerde evvela doktora yapılır. Sonra doçent olunur. Nitekim o zaman içerisinde hocaların birçoğu doktora yapmadan doçent oldular. Fakülte sınavıyla aldıkları doçentlik, profesörlük unvanıyla devam ettiler. Fakat Turhan Hoca içine sindiremedi ve gitti Ankara Hukuk Fakültesi’nde doçentlik ve doktora sınavına girdi...” (Karakaya, 2008, ss. 33-34).

edilmiştir. Ne olursa olsun, “nabza göre şerbet sunmayın” sözü, siyasî kariyeri boyunca Feyzioğlu ile anılmıştır. Feyzioğlu’nun dekanlık görevinden istifa ederek üniversiteden ayrılması, 1956 yılının son günlerinde Türkiye’nin en önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. Böylece Feyzioğlu, Demokrat Parti (DP) iktidarına karşı yükselen muhalefetin sözcülerinden biri hâline gelmiştir. 1957 yılı başlarında CHP’ye katılan Feyzioğlu, kısa süre içerisinde CHP’nin Parti Meclisi ve Merkez Yönetim Kurulu üyeliğine de seçilmiştir. Feyzioğlu, 1957 Milletvekili Seçimleri’ne -o günkü kanuna göre iki farklı ilden milletvekili adayı olunabilmesi mümkündü- Ankara ve Sivas’tan aday olarak girmiş, iki ilden de milletvekili seçilmiş, ancak tercihini Sivas’tan yana kullanmıştır (Feyzioğlu, 1975a, s. 9).⁵

27 Mayıs 1960 Darbesi’ne kadar milletvekilliği görevini sürdüren Feyzioğlu, askerî müdahalenin ardından siyasî hayattan çekilerek tekrar üniversiteye dönme kararı almıştır (Karakaya, 2008, s. 271). Feyzioğlu, 1960 yazında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü olarak görevlendirilmiş, ancak üniversitedeki kariyeri -tıpkı birkaç sene önce olduğu gibi yine benzer bir hâdise sebebiyle- çok kısa sürmüştür. Zira, 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında ülke yönetimine el koyan Millî Birlik Komitesi (MBK) tarafından Feyzioğlu’nun ODTÜ Rektörü olarak görev yaptığı sırada bir kanun çıkarılarak, Türkiye’nin muhtelif üniversitelerinde görev yapan yüz kırk yedi üniversite öğretim elemanının işine son verilmiştir (Ahmad, 1996, s. 169; Ataay, 2020, s. 184; Aydın & Taşkın, 2014, s. 73; Zürcher, 2019, s. 281). Tarihimize “147’ler Olayı” olarak geçen bu kararın yarattığı geniş çaplı tasfiye hareketine kamuoyundan ve bilhassa üniversite çevresinden büyük tepki gelmiş, aralarında Feyzioğlu’nun da olduğu dört rektör söz konusu karar sebebiyle istifa etmiştir (Keskin, 2017, ss. 885-886; Özdemir, 1997, s. 200).

Feyzioğlu’nun rektörlük görevinden istifa ettiği dönemde, Türkiye’de yeniden sivil siyasete geçiş yönünde önemli adımlar atılmak üzereydi. MBK’nın denetiminde, yasama yetkilerinin sınırlandırılması ve bu arada Anayasa ve Seçim Kanunu’nun hazırlanması sûretiyle Türkiye’de demokratik rejimin yeniden tesis edilmesi amaçlanıyordu. İşte bu amaçla bir Kurucu Meclis kurulması fikri

⁵ 16 Şubat 1950’de kabul edilen 5545 sayılı Milletvekilleri Seçimi Kanunu’nun 36. Maddesi, bir kimsenin en çok iki seçim çevresinde adaylığını koymasına müsaade ediyordu. Bir adayın iki seçim çevresinde de milletvekili seçilmesi durumunda TBMM Başkanı, adaydan tercih ettiği seçim çevresini sormakta ve aday tercih ettiği seçim çevresinin milletvekili olmaktaydı. Bkz. ([https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205545.pdf](https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205545.pdf)).

gündeme gelmiş; bu konudaki tasarının hazırlanması görevi Feyzioğlu'nun başkanlığındaki bir komisyona verilmiştir (Ahmad, 1996, s. 169). Feyzioğlu'nun başkanlığındaki komisyonun hazırlamış olduğu Kurucu Meclis ön tasarısı, bazı değişikliklerle birlikte MBK tarafından 13 Aralık 1960'ta kabul edilerek yasalaşmıştır (Ataay, 2020, s. 185; Atabay, 2015, s. 183). Teşkil edilecek olan Kurucu Meclis'in en geç 1961 yılı Cumhuriyet Bayramı'ndan önce yapılacak seçimler neticesinde görevinin biteceği öngörülmüştür (Feyzioğlu, 1975a, s. 10).

Hukukî altyapısını Feyzioğlu ve arkadaşlarının hazırladığı Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de göreve başlamıştır (Ataay, 2020, s. 185; Atabay, 2015, s. 185). Feyzioğlu, Kurucu Meclis'in alt kanadı olarak faaliyetlerini sürdüren Temsilciler Meclisi'nde üniversiteler temsilcisi olarak görev yapmıştır. Feyzioğlu, yine bu dönemde Temsilciler Meclisi üyeleri arasından yeni anayasayı hazırlamakla görevli 20 kişiden oluşan Anayasa Komisyonu'na Prof. E. Ziya Karal ile başkanlık etmiş, komisyon 1961 Anayasası'nı hazırlamıştır (Zürcher, 2019, s. 283).

Feyzioğlu, Kurucu Meclis'in göreve başladığı 6 Ocak 1961 tarihinde yine önemli bir göreve getirilmiştir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, 1960 yılının Ekim ayında çıkartılan bir kanunla gündeme gelen "147'ler Olayı" neticesinde rektörlerin istifa etmeleri sonrasında Türkiye'de iyiden iyiye gerilen ortamdan rahatsız olan MBK, dönemin Millî Eğitim Bakanı'nı görevden almış ve yeni bakan olarak Feyzioğlu isminde karar kılmıştır. Yüz kırk yedi üniversite öğretim elemanının görevine son veren kanunun yürütülmesinden Millî Eğitim Bakanı sorumlu tutulmuştu. Feyzioğlu, yüz kırk yedi akademisyenin yeniden kürsülerine dönebileceği düşüncesiyle bakanlık görevini kabul etmiştir. MBK ise eski DP iktidarına karşı giriştiği cesur muhalefetiyle halk nezdinde itibarlı bir siyasetçi olan Feyzioğlu sayesinde yeniden güven tazelemek istemiştir. Nitekim Feyzioğlu, MBK'nın isteğiyle Kurucu Meclis tasarısını da hazırlamış olması bakımından askerle nispeten iyi ilişkiler içindeydi. Ayrıca istifa eden diğer rektörler gibi tasfiye kanununu protesto etmemiş; daha ılımlı bir istifa mektubu yazmıştı (Makal, 1987, ss. 92-93). Böylece Feyzioğlu, siyasî hayatındaki ilk bakanlık vazifesiyle yeniden siyasete dönmüştür. Feyzioğlu, bakan olduktan sonra kamuoyunda 147'ler olarak isimlendirilen akademisyenlerin üniversiteye dönüşü için elinden gelen çabayı göstermiş, ancak 147'ler Kanunu'nu değiştirmek üzere hazırladığı tasarının Bakanlar Kurulu tarafından reddedilmesi üzerine sadece bir aydır sürdürdüğü bakanlık görevinden Şubat 1961'de istifa etmiştir (Feyzioğlu, 1975a, s. 10).

Hazırlanmasında Turhan Feyzioğlu'nun da büyük pay sahibi olduğu 1961 Anayasası ve yeni Seçim Kanunu, 27 Mayıs 1961 tarihinde Temsilciler Meclisi'nde beraberce kabul edilmiş ve anayasa halkoyuna sunulmuştur (Aydın & Taşkın, 2014, s. 82). 9 Temmuz 1961'de yapılan halkoylaması neticesinde 1961 Anayasası kabul

edilerek yürürlüğe girmiş, milletvekili seçimlerininse 15 Ekim 1961’de yapılmasına karar verilmiştir. Böylece, kuruluş amaçlarını gerçekleştiren Kurucu Meclis 4 Eylül 1961’de feshedilmiştir (Aydın & Taşkın, 2014, s. 87).

Feyzioğlu, 15 Ekim 1961 tarihinde yapılan Milletvekili Seçimleri’nde memleketi Kayseri’den CHP Milletvekili seçilmiştir. Seçimlerde hiçbir parti parlamentoda çoğunluğu sağlayamamış ve böylece CHP ile Adalet Partisi (AP) arasında Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükûmeti kurulmuş, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ise hükûmete güvenoyu vermiştir (Aydın & Taşkın, 2014, ss. 99-104). Feyzioğlu, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Başbakanlığında 20 Kasım 1961’de iş başına gelen CHP-AP Koalisyon Hükûmeti’nde Devlet Bakanı olarak görev yapmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 2; Sanal, 1997, s. 142).⁶ CHP-AP Koalisyon Hükûmeti, Başbakan İnönü’yle koalisyon ortaklarının çeşitli konulardaki anlaşmazlıkları sebebiyle sona ermiş, ancak Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel Hükûmeti kurma görevini yine İnönü’ye vermiştir. AP’nin yer almadığı CHP-YTP-CKMP Koalisyon Hükûmeti 25 Haziran 1962’de göreve başlarken (Ataay, 2020, s. 192; Aydın & Taşkın, 2014, ss. 117-119), Feyzioğlu bu hükûmette de Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015a, s. 158; Sanal, 1997, s. 143). Cumhuriyet tarihinin bu ikinci koalisyon hükûmeti de uzun ömürlü olmamış, Kasım 1963’te gerçekleştirilen Belediye Seçimleri’nde büyük oy kaybına uğrayan YTP ve CKMP’nin koalisyondan çekilmesi üzerine hükûmet dağılmıştır (Ahmad, 1996, ss. 187-188; Aydın & Taşkın, 2014, s. 121; Zürcher, 2019, s. 287).

CHP’de 1960’lı yılların başından itibaren giderek güçlenen “Ortanın Solu” hareketi 1965 Milletvekili Seçimleri’yle partinin resmî politikası hâline gelmiştir. Feyzioğlu, bu seçimlerde yine Kayseri’den CHP Milletvekili seçilmiştir. Ancak seçimleri takiben Ortanın Solu hareketine karşı parti-içi muhalefet sesini yükseltmiş, Feyzioğlu ise bu muhalif hareketin önde gelen isimlerinden biri olmuştur. Parti içinde devam eden sert tartışmalar, CHP’nin 28 Nisan 1967’de toplanan 4. Olağanüstü Kurultayı sonrasında iyice belirginleşmiş, aralarında Feyzioğlu’nun da olduğu kırk sekiz milletvekili ve senatör, “CHP’nin parti programından ve demokratik usûllerden ayrılarak sosyalizm yoluna saptırıldığı” eleştirisiyle beraber kurultayın ardından partiden ayrılmışlardır (Bilâ, 1999, s. 229;

⁶ 147’ler olarak isimlendirilen akademisyenler -Turhan Feyzioğlu’nun Devlet Bakanı olduğu- bu hükûmet döneminde 28 Mart 1962’de çıkartılan bir kanunla görevlerine dönmüşlerdir (Keskin, 2017, s. 886; Özdemir, 1997, s. 200).

Kili, 1976, s. 240; Özdemir, 1997, s. 241).⁷ Feyzioğlu ve beraberindekiler 12 Mayıs 1967 tarihinde Güven Partisi'ni kurmuşlardır (Ahmad, 1996, s. 253; Bozkır, 1996a, s. 63; Kaynar vd., 2007, s. 147). Partinin Genel Başkanlığına seçilen Feyzioğlu, yeni partisiyle girmiş olduğu 1969 Milletvekili Seçimleri'nde Kayseri'den milletvekili seçilmiştir. Parti, Ocak 1971'de ismini Millî Güven Partisi (MGP) olarak değiştirmiş, ardından CHP'den ayrılan başka bir grubun kurmuş olduğu Cumhuriyetçi Parti'nin Millî Güven Partisi'yle birleşmesiyle 4 Mart 1973'te Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) ismini almıştır (Bozkır, 1996a, ss. 137, 169; Kaynar vd., 2007, s. 148). Feyzioğlu'nun Genel Başkanlığındaki MGP-CGP, 12 Mart 1971 Muhtırası⁸ sonrasındaki askerî ara rejim döneminde (Mart 1971-Ocak 1974) kurulan tüm hükûmetlere ortaklık etmesi bakımından dönemin öne çıkan partisi olmuş, Feyzioğlu ise bu süreçte herhangi bir bakanlık görevinde bulunmamıştır.

Feyzioğlu, 1973 ve 1977 Milletvekili Seçimleri'nde kurucusu olduğu CGP'den arka arkaya Kayseri Milletvekili seçilmiştir. CGP, Mart 1975'te AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in kurmuş olduğu I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti'nde Millî Selamet Partisi (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile koalisyon

⁷ Turhan Feyzioğlu ve Ortanın Solu hareketine ilerleyen sayfalarda ayrı bir başlık altında yer verilecektir.

⁸ 12 Mart 1971 Muhtırası, dönemin yüksek komuta kademesini teşkil eden Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur, Deniz Kuvvetleri Komutanı Ora. Celâl Eyiceoğlu tarafından AP Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Başbakanlığındaki AP Hükûmeti ile TBMM'ye hitaben verilmiş bir uyarı metnidir. Türk Silâhlı Kuvvetleri (TSK), 12 Mart Muhtırası'yla Demirel Hükûmeti yerine "...mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürk'çü bir görüşle ele alacak ve inkılâp kanunlarını uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükûmetin demokratik kurallar içinde teşkil..." edilmesinin zorunlu olduğunu ilân etmiştir. Aksi takdirde, "Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlı olduğu" ifade edilmiştir (Aydın & Taşkın, 2014, s. 205). Muhtıranın verilmesini takiben Demirel Hükûmeti istifa etmiş, CHP'den ayrılan Bağımsız Milletvekili Nihat Erim'in Başbakanlığında askerî güdümünde yeni bir hükûmet kurulmuştur. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında ordunun siyasetteki belirleyiciliği ciddi derecede artmıştır. 12 Mart 1971'den, 1973 Milletvekili Seçimleri'ni takiben kurulan CHP-MSP Hükûmeti'nin işbaşına geldiği 1974 yılı Ocak ayına kadarki yaklaşık üç yılda Türk siyasal hayatının baş aktörü TSK olmuştur. 12 Mart Muhtırası ve sonrasında yaşananlar için bkz. Cüneyt Arcayürek, "Demirel Dönemi, 12 Mart Darbesi: 1965-1971", Ankara: Bilgi Yayınevi, (1985); İsmail Cem, "Tarih Açısından 12 Mart: Nedenleri, Yapısı, Sonuçları", İstanbul: Cem Yayınları (1980); Davut Dursun, "12 Mart Darbesi: Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler", İstanbul: Şehir Yayınları (2003); Nihat Erim, "12 Mart Anıları", İstanbul: Yapı Kredi Yayınları (2018).

ortağı olmuş, Feyzioğlu ise hükûmette Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev yapmıştır (Neziroğlu ve Yılmaz, 2015b, s. 978; Sanal, 1997, s. 167). Feyzioğlu ve CGP, I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti dönemindeki iş birliğine rağmen, Süleyman Demirel'in 21 Temmuz 1977'de kurmuş olduğu II. Milliyetçi Cephe Hükûmeti'ne destek vermemiştir. II. Milliyetçi Cephe Hükûmeti'nin gensoruyla düşürülmesinin ardından, 5 Ocak 1978'de CHP lideri Bülent Ecevit'in kurmuş olduğu hükûmeti destekleyen Feyzioğlu, bu hükûmette Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı yapmıştır. Ancak Feyzioğlu ve partisi, bilhassa terör ve anarşinin önlenmesi amacıyla hem Sol hem de Sağ yasadışı örgütlerle mücadele edilmesini ısrarla savunmasına karşın, CHP'nin daha ziyade Sağ örgütlerle mücadeleye yönelmesini bir "çifte standart" olarak görmüş ve 1978'in Eylül ayında hükûmetten çekilmiştir (Bozkır, 1996a, s. 247 vd.; Sanal, 1997, s. 173).⁹

Türkiye'de 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren etkisini her geçen gün arttıran terör ve anarşi eylemleri, bozulan ekonomiyle birlikte ülkenin siyasî, iktisadî ve sosyal bünyesini derinden sarsmış ve nihayetinde TSK, 12 Eylül 1980'de yönetime el koymuştur. 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi¹⁰ sonrasında yönetimi devralan Kenan Evren başkanlığındaki Millî Güvenlik Konseyi (MGK), Turhan Feyzioğlu'nu Başbakan olarak görevlendirmek istemişse de yapılan görüşmeler başarısız olmuştur.¹¹ 12 Eylül 1980 öncesinin parti liderleri arasında yer alan Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'e 1982 Anayasası'na geçici olarak konan bir maddeyle siyaset yasağı getirilirken (Aydın & Taşkın, 2014, s. 338), Feyzioğlu ise siyaset yapmasına engel olacak herhangi bir yasak olmamasına rağmen kendi isteğiyle siyasetten çekilmiştir (Makal, 1987, ss. 28-29). Feyzioğlu, 1980 sonrasında daha ziyade ilmî çalışmalara ağırlık vermiştir. Bu arada, 1950'li yıllardan beri yakın ilgi gösterdiği Kıbrıs meselesini¹² aktif siyasetten çekildiği 1980 sonrasında da sahiplenmeye devam

⁹ Ecevit Hükûmeti'ndeki bakanlık görevi Turhan Feyzioğlu'nun siyasî yaşamındaki son görevi olmuştur.

¹⁰ 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi hakkında bkz. M. Ali Birand, "12 Eylül Saat: 04.00", İstanbul: Karacan Yayınları (1985); H. Emrah Beriş, "Demokrasiye Kara Bir Leke: 12 Eylül 1980 Darbesi", Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları (2022).

¹¹ Turhan Feyzioğlu'nun 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında almış olduğu başbakanlık teklifine ve sonrasında yaşanan sürece ilerleyen sayfalarda temas edilecektir.

¹² Turhan Feyzioğlu, TBMM'ye girdiği 1957 yılından itibaren Kıbrıs meselesine özel bir önem atfetmiştir. Kıbrıs meselesinin uluslararası arenada ciddi biçimde tartışılmaya başlandığı bir dönemde parlamentoya giren Feyzioğlu, 1957-1960 yılları arasındaki meclis konuşmalarında söz konusu meseleye de temas etmiştir. Bkz. (Erdinç, 2023, ss. 59-60, 66-67). Feyzioğlu, 1960'lı yılların ilk yarısındaki Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı görevleri sırasında da

etmiştir. Feyzioğlu, hayatının son yıllarında KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş’a müşavir olarak hizmet etmiş (Makal, 1987, s. 29), bu görevi sürdürdüğü sırada 1988 yılında vefat etmiştir.

Feyzioğlu, 1957’den 1980’e kadar yirmi üç yıl aralıksız milletvekilliği yapması bakımından önemli bir siyasî kariyeri arkasında bırakmıştır. 1961 Anayasası’nın hazırlayıcılarından olan Feyzioğlu, ilk kez bu anayasada yer verilen Anayasa Mahkemesi ve Devlet Plânlama Teşkilatı (DPT) gibi anayasal kurum ve kuruluşların ihdasında önemli rol oynamıştır. Yine, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ile -2006 yılında Türkiye İstatistik Kurumu adını alan- Devlet İstatistik Enstitüsü’nün (DİE) kuruluş kanunlarını Feyzioğlu hazırlamış (Makal, 1987, s. 33), Erciyes Üniversitesi’nin kuruluşunda da önemli görevler üstlenmiştir (Karakaya, 2008, ss. 348-366).

TURHAN FEYZİOĞLU ve ANTİ-KOMÜNİZM DÜŞÜNCESİ

Turhan Feyzioğlu, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye’nin önde gelen anti-komünistleri arasında yer almıştır. Atagenç’in de vurguladığı üzere, “Feyzioğlu’nun siyasal anlatısının her bir noktasında ‘komünizmle mücadele’ fikrinin oldukça baskın olduğu görülecektir” (Atagenç, 2019, s. 122). Feyzioğlu’na göre “Komünizm, hürriyetin sonu, zulmün teşkilatlanmış şeklidir. Komünizm, insan tabiatına ve insan haysiyetine aykırıdır. Komünizm, Allah’ın ve mukaddesatın inkârı, milliyetçi ülkülerin reddidir. Komünizmin girdiği yerden hürriyet ve saadet çıkar; herkesin şeref ve haysiyeti birkaç zalimin oyuncağı olur” (Feyzioğlu, 1969a, ss. 6-7; 1975a, s. 61). İnsan fıtratına aykırı bir ideoloji olan komünizm, “felsefe, ahlâk, hukuk ve din alanlarında temelinden hatalı bir düşünceye saplanması” bakımından çürük bir temel üzerine inşa edilmiştir (Feyzioğlu, 1969a, s. 11).

Kıbrıs meselesi hususunda TBMM’de konuşmalar yapmıştır. Bunlar içerisinde bilhassa 2 Ekim 1963 tarihindeki meclis konuşması zikredilmeye değerdir. Feyzioğlu, anılan konuşmasında Kıbrıs’taki Rum idarecilerin Kıbrıs Anayasası ile Londra ve Zürih Antlaşmalarını ihlâl ettiklerine dikkat çekmiştir. Feyzioğlu, Türkiye Cumhuriyeti’nin “hükûmetiyle, parlamentosuyla ve milletiyle” beraber, Kıbrıs Türklerinin “meşrû hak ve menfaatlerinden mahrum edilmelerine” yönelik her türlü düşüncenin karşısında olduğunu altını çizmiştir (Millet Meclisi, 02.10.1963, Birleşim: 147, ss. 136-137). Feyzioğlu, Kıbrıs meselesi konusundaki hassasiyetini yapmış olduğu yayın vesilesiyle de göstermiştir. Feyzioğlu, 1984 yılında Fransızca yayımlanan “Chypre, Mythes et Réalités” [Kıbrıs, Mitler ve Gerçekler] kitabında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin (KKTC) uluslararası camiada tanınması amacına yönelik olarak meselenin hukukî boyutunu ele almıştır (Erdoğan, 2023, s. 31).

Feyzioğlu'na göre komünizm, bir “ilericilik” yaftası altında insanlığın binlerce yıldır uğrunda büyük mücadeleler ve fedakârlıklar vermiş olduğu her türlü özgürlüğün düşmanı kesilmiş, “hürriyet düşmanı, haysiyet düşmanı, mülkiyet ve şahsî teşebbüs düşmanı, din düşmanı...” bir teoridir (Feyzioğlu, 1969b, s. 10). Komünist ideoloji uyarınca felsefe, ahlâk, hukuk ve din alanlarında insan tabiatına dayanan hiçbir evrensel gerçek olmadığı gibi “...din, ahlâk, felsefe, siyasî rejimler, hürriyet inancı, hukukun temel kuralları sadece üst yapıdan ibarettir” (Feyzioğlu, 1969a, s. 11). Feyzioğlu'nun düşüncesinde, insanlığın binlerce yıllık tecrübesinden süzülüp gelen bu değerlerin Marksist terminolojideki alt yapı-üst yapı tasnifinde üst yapının basit birer değişkeni gibi gösterilerek, üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden izah edilmesi komünizmin en büyük zaafı olarak görülmüştür (Feyzioğlu, 1969a). Feyzioğlu'na göre her meselenin salt ekonomik bir perspektife indirgenerek üretim araçlarının mülkiyeti üzerinden izah edilmesi, komünizmin temelindeki teorik yanlışlığı teşkil etmektedir. Bütün insanlık tarihini “sınıf savaşlarından” ibaret gören Marx büyük bir yanlışlığa düşmüş; tarih boyunca dinî inançların, coğrafyanın ve iklimin, teknolojik gelişmelerin, siyasî önderlerin davranışlarının, kanun yapıcıların, büyük komutanların ve savaşların etkisini hiç hesaba katmamıştır. Ekonominin insan hayatındaki rolünü inkâr etmek elbette mümkün değildir; ancak tarih boyunca insanlığın kaderi ekonominin yanında, yukarıda zikredilen tüm faktörlerin bileşiminin bir eseri olarak şekillenmiştir. Oysa komünizm, her şeyi iktisadî faktörle açıklamak bakımından insanın yalnızca maddî cephesini esas tutmak bakımından, onu tek boyutlu bir varlık olarak tasavvur etmiştir (Feyzioğlu, 1969a, s. 12; 1975a, ss. 64-65; 1996, s. 73). Komünizm, her türlü manevî duygularından tecrit ederek birer robot farz ettiği insanı tarihinden soyutlamış, kendi tarihinin âdeta nesnesi hâline getirmiştir.

Komünizme dair genel değerlendirmesi özetlenen Feyzioğlu, komünizmin yanlışlarının tarihî tecrübeyle sabit hâle geldiğini iddia etmiş ve bu iddiasını bazı örneklerle temellendirmiştir. Feyzioğlu'nun düşüncesinde Marx, sanayileşme ilerledikçe işçilerin artan bir sefaletle sürükleneceğini öngörmesine rağmen, bilhassa II. Dünya Harbi sonrasında aksi yönde olarak işçi sefaleti adım adım gerilemiştir (Feyzioğlu, 1969a, ss. 14-15; 1975a, ss. 66-67; 1996, s. 74). Yine Feyzioğlu'nun tasavvurunda, Marx'ın komünist ihtilâlin evvelâ en ileri sanayi ülkelerinde ortaya çıkacağı öngörüsü de gerçekleşmemiş, Marx'ın bahsettiği komünist ihtilâl henüz sanayileşme aşamasındaki geniş bir tarım ülkesi olan Rusya'da patlak vermiştir (Feyzioğlu, 1969a, s. 16; 1975a, ss. 67-68; 1996, s. 75). Marx ve takipçileri, yaşadıkları devirde başlamış olan demokratik gelişmeleri lâıykıyla değerlendirememiş; hiçbir ekonomik ve sosyal sistemin barışçı yoldan yerini başka bir sisteme bırakamayacağından hareketle “neticeye ancak mevcut

sosyal düzenin zorla devrilmesi sûretiyle varılabileceği” tezini savunmuşlardır. Fakat bilhassa İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi sanayileşmenin zirvesindeki ülkelerde daha Marx hayattayken sosyal düzenin demokratik mücadele yoluyla iyileştirilmesi yolunda büyük adımlar atılmıştır (Feyzioğlu, 1969a, ss. 16-17).

Böylece komünizm, -Marx’ın yukarıdaki kehanetinin tersine- en ileri sanayi memleketlerinde giderek zayıflama yolunu tutmuştur. Bu arada işçi sınıfı -Marx düşüncesindeki büyük bir paradoks örneği olarak- komünizmin zayıfladığı ileri sanayi memleketlerinde daha geniş haklara kavuşurken, komünist rejimin hâkim olduğu ülkelerdeyse tam tersine işçi sınıfının özgürlüğü kısıtlanmıştır. İşçi sınıfının menfaatleri lehine hareket ettiği varsayılan “proletarya diktatörlüğü” altında herkes gibi işçiler de özgürlüklerini kaybetmişlerdir. Demokratik memleketlerdeki sendika seçme özgürlüğünü kaybeden işçiler, çalışma ve ücret şartlarının tartışılması sürecinden dışlandıkları gibi, işyeri seçmek hakkını da kaybederek, neresi emredilirse orada çalışmaya mecbur bırakılmışlardır (Feyzioğlu, 1970a, s. 9). Bu bakımdan komünizm, “herkes gibi işçiler için de bir esaret düzenidir” (Feyzioğlu, 1970a, s. 10; 1970b, s. 6).¹³

İnsanlığın en temel sorunu olarak özel mülkiyeti gören komünizm, bunun ortadan kaldırılmasının ardından burjuvaziyle birlikte tüm sınıfların da ortadan kalkacağını ve böylece varlık sebebi burjuvazinin çıkarlarını korumak olan devlete, hukuk düzenine, yasaklara ve mahkemelere, bürokrasiye ve emniyet teşkilâtına ihtiyaç kalmayacağını savunmuştur. Hâlbuki komünist rejim tecrübesi göstermiştir ki; “sınıflar ortadan kalkmamış, yeni ayrıcalıklı sınıflar türemiştir”, “devlet yok olmamış, devletin karşısında ferdin her türlü teminatı yok olmuştur”, “yasaklar yok olmamış, hukuk devleti denilen büyük nimet yok edilmiştir”, “mahkeme yok olmamış, fakat mahkemelerin tarafsızlığı ve bağımsızlığı yok olmuştur”, “bürokrasi yok olmamış, bürokrasi insanların özel hayatına kadar giren korkunç bir kuvvet hâlini almıştır”, “polis kaldırılmamış, astığı astık, kestiği kestik bir gizli polis mekanizması kurulmuştur” (Feyzioğlu, 1969a, ss. 28-29; 1975a, ss. 79-80; 1996, s. 76). Komünizm, millet yerine proletaryayı koymuş; fakat proletarya adına parti, parti adına merkez komitesi, merkez komitesi içinde de bir şahıs ya da grup her şeye hâkim olmuştur. Neticede, insanın insana tahakkümüne son vermeyi amaçlayan komünist rejimin kendisi bir diktatörlüğe dönüşmüştür (Feyzioğlu, 1969a, s. 35).

¹³ Komünizmi “esaretle” özdeş gören Turhan Feyzioğlu’nun, Friedrich Hayek’in “The Road to Serfdom” kitabını henüz gençlik dönemine rastgelen 1940’ların sonlarında “Esaret Yolu” ismiyle Türkçeye çevirmesi mânidardır (Taşkın, 2009, s. 536).

Feyzioğlu'nun komünizm eleştirisinde “sınıf” ve “sınıf kavgası” kavramları merkezî bir yer işgal etmiş, komünizmin Türkiye'yi bölmek ve parçalamak maksadıyla “sunî” ayrılıklar yarattığı ve içerdeki işbirlikçileri marifetiyle bu sunî ayrılıkları Sol jargonun “kışkırtıcı” söylemiyle politize ettiği iddia edilmiştir.

Komünizmin Türkiye'yi Parçalama Aracı Olarak “Sınıf Kavgası”

Turhan Feyzioğlu'nun sınıf kavramına dair olumsuz bakış açısı, Kemalizm'in sınıf kavramına olumsuz bir görüş atfeden solidarist karakterli halkçılığıyla birebir aynıdır. Dahası Feyzioğlu, sınıf kavgasının önlenmesini “temel bir Atatürkçü norm olarak” vurgulamıştır (Bora, 2017, s. 169). Kemalizm'in “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” düsturundan ilham alan “sınıfsız toplum” anlayışı Feyzioğlu'nda da görülmektedir. Feyzioğlu'nun aşağıya alınan satırlarına bakılmalıdır:

...Atatürk, Türk toplumunu teşkil eden köylü, çiftçi, esnaf, san'atkâr, işçi, sanayici, tüccar, serbest meslek mensubu, memur gibi her çeşit meslek ve zümrelerin aynı millî toplumun birer unsuru olarak, sosyal adalet esasları içinde, âhenkli bir tarzda işbirliği yapmalarını; bunlar arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların, millet yararını her şeyin üstünde tutarak uzlaştırılmasını ve bağdaştırılmasını öngören bir temel düşünceye dayanmıştır (Feyzioğlu, 1975a, s. 177).

Feyzioğlu'nun bizzat Atatürk'e referans vererek çizdiği bu tasvir, Kemalizm'in solidarist/tesanütçü mahiyete sahip halkçılık ilkesinin özeti niteliğindedir. Atatürkçü milliyetçiliğin “sınıf kavgasını değil sosyal dayanışmayı (içtimaî tesanüdü) hedef tuttuğunu” ifade eden Feyzioğlu, ideolojisinin merkezine sınıf çatışmasını konumlandırmış olan komünizmin Türkiye'yi bölüp parçalamaktan başka netice vermeyeceğini öne sürmüştür (Feyzioğlu, 1996, s. 51). Yukarıda yapılan alıntıdaki “âhenk” vurgusu kritiktir. Kemalizm nezdinde Türkiye toplumunda “çıkarları birbirinden farklı sınıflar olmadığı” tezinden hareket edilmiş; bu bakımdan, Türkiye'de komünizmin savunduğu şekliyle bir “sınıf çatışmasının” mümkün olmadığı, tam aksine sınıflar arasında bir “âhenk” olduğu düşüncesi savunulmuştur. Kemalizm'in halkçılık anlayışı, pozitivistin şiarı denebilecek “toplumsal âhenk” fikrinin yoğun etkisiyle teşekkül etmiş; zira hem Comte hem de Durkheim'ın zihnindeki pozitivist toplum, Kemalist seçkinleri etkilemesi bakımından Kemalist halkçılık ilkesine ilham kaynağı olmuştur. Kemalizm, Comte pozitivistinin toplumu “üyeleri arasında âhenk olan organik bir bütün” olarak ele alan görüşüyle, Durkheim'ın “iş bölümü” ve “kolektif bilinç” kavramları etrafında toplumu “bir saatin çarkları gibi âhenk” içinde ele alan

tutumundan ciddi olarak etkilenmiştir (Oran, 1999, ss. 182-184; Timur, 1997, s. 109). Bu etkinin sonucundaysa, “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” düsturu üzerinden Türkiye’de çıkarları birbirinden farklı sosyal sınıfların olmadığına vurgu yapan “homojen toplum” düşüncesi savunulmuştur. Nitekim, CHP’nin 1931 ve 1935 Programları, zikredilen bu görüşe dair argümanlarla doludur (Parla, 1995, ss. 41-44). Organizmacı görüşün etkisinde toplumu âdetâ bir “makineye” benzeten Kemalizm, “homojen toplum” düşüncesi bağlamında başta sınıfsal ve etnik ayrılıklar olmak üzere her türlü ayrılığı reddetmiştir.

Kemalizm’in tek-parti devrinde şekillenen bu tesianütçü/dayanışmacı toplum tasavvuru, Feyzioğlu tarafından 1960 sonrasında da katı bir şekilde müdafaa edilmiş, Türkiye’nin geleceği komünizmin “sınıf kavgası kışkırtmalarına” dayanan “yıkıcı propagandalarında” değil, “Atatürkçü, sınıf kavgasından uzak, millî dayanışma” içerisindeki tutumlarda görülmüştür (Feyzioğlu, 1977, s. 37). Feyzioğlu, Kemalizm’in 1930’lu yıllarda makine metaforundan ilhamla tasvir edilen sınıfsız ve organik toplum düsturunu 1970’li yıllarda “parmak” metaforu üzerinden ihya ederken, komünizme karşı mücadeleyi de ihmâl etmemiştir:

...Partileri tanıtan bayraklar ayrı olabilir. Ay yıldızlı bayrağımız birdir. Partilerimiz ayrı da olsa, bir elin parmakları gibiyiz. Parmaklar ayrı da olsa, çıktıkları kol birdir. Partiler ayrı da olsa, vatan birdir, millet birdir. Parmaklar birbirine düşman olursa, o elden hayır gelmez. Parmaklar âhenkli çalışırsa, kazmayı, küreği, kalemi, silâhı beraber tutar!.. Ayrı duran parmaklar, gerektiğinde düşman karşısında yumruk olur, kolun bütün kuvvetiyle düşmana vurur. Yeter ki parmakların arasına diken yerleştiren millet düşmanlarına, bölücülere, iç kavga kışkırtıcılarına fırsat vermeyelim. Milletimizin dış düşmanları karşısında ve başlıca iç düşmanı olan komünizm karşısında, milletçe birliğe, beraberliğe muhtacız. Sınıf kavgası, ırk kavgası, mezhep kavgasıyla milletimizi bölüp parçalamak isteyenler var!.. Bunlara fırsat vermeyeceğiz... (Feyzioğlu, 1975a, s. 244).

Feyzioğlu, muhtelif konuşmalarında ve yazılarında da söz konusu “parmak” metaforunu sıkça kullanmış, Türkiye’de gerek etnik gerekse sınıfsal bakımdan hiçbir ayrılık olmadığı görüşünü tekrarlamıştır (Feyzioğlu, 1976, ss. 12-14; 1977, s. 45; 1996, s. 51). Türkiye’deki kimi parti, sendika ve derneklerin bu toplumsal birlik ve beraberliği bozma amacına yönelik etnik ve mezhepsel ayrılıkları körükledikleri, bunlara sınıf savaşını da ekleyip Türkiye’yi bölmeye ve parçalamaya çalıştıkları fikrini savunan Feyzioğlu, daha 1970 yılında Türkiye’nin “gerilla savaşı” adı altında adım adım bir iç savaşa sürüklendiği görüşünü ortaya atmıştır (Feyzioğlu, 1970a, s. 26). Türkiye İşçi Partisi (TİP), Devrimci İşçi

Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖB-DER) gibi parti, sendika ve derneklerin bu amaca matuf olarak faaliyet gösterdiklerini öne sürmüş (Feyzioğlu, 1970a, s. 4 vd.; 1975b, ss. 20-24), fakat eleştirileri esasen DİSK üzerinde toplanmıştır.

Sağ-Kemalist düşüncenin özelliklerinden biri de “sendikalar gibi işçi örgütlerine” karşı olumsuz bir tutuma sahip olmasıdır (Aydın & Taşkın, 2014, s. 84). Sağ-Kemalizm, -örneğin grev ve lokavtın yasaklanması derecesinde- bir anti-sendikalizme varmasa bile, sınıfsız toplum düşüncesine zarar verebileceği endişesiyle, işçi sınıfının hareketlerinin daima kontrol altında tutulmasının önemi üzerinde durmuştur. Bu bakımdan Sağ-Kemalist yaklaşım, devletin tek-parti devrinde olduğu gibi işçi-işveren arası ilişkilerde “hakem” rolünün devamından yana olmuştur.

“Her cemiyet meselesine, her iktisadî ve sosyal konuya ‘sınıf kavgası’ açısından bakan çarpık görüşleri reddediyoruz” diyen Feyzioğlu, sendikal hareketleri de bu nokta dâhilinde ele almış, Türkiye’de sendikacılığın “komünist ihtilâlin vasıtası” hâline getirildiği görüşünü öne sürmüştür (Feyzioğlu, 1970c, s. 7; 1975a, s. 245; 1976, s. 5). Atatürk’ün de “ihtilâlcî siyasî sendikalizmi” reddettiğini ifade eden Feyzioğlu, toplumsal bütünlüğe zarar vermeyecek tarzda bir çeşit “millî sendikalizmi” savunmuş, 1960 sonrasında DİSK etrafında şekillenen Sol eğilimli sendikal hareketleri kıyasıya eleştirmiştir (Feyzioğlu, 1996, s. 89).

Feyzioğlu, DİSK ve onun çizgisindeki sendikaları, Sovyet “kızıl emperyalizminin” faaliyetleriyle ilişkilendirmiştir. Sözü edilen sendikaları, Sovyet işgaline uğrayan diğer memleketlerde olduğu gibi Türkiye’nin de çeşitli ayrılıklar bahanesiyle içerden çökertilip bir sosyalist halk ayaklanmasının zeminini hazırlayan örgütler olarak nitelemiştir. Feyzioğlu’na göre, DİSK gibi “kökü dışarda ideolojilerin” sözcülüğünü yapan sendikalar, Sovyetlerin Marksist-Leninist ideolojisinin işbirlikçisi olarak Türkiye’de bir sınıf savaşına zemin hazırlamak sûretiyle, Türkiye’yi olası bir Sovyet işgali için elverişli hâle getirmektedirler (Feyzioğlu, 1970a, ss. 4-25).

Feyzioğlu, bu iddiasını desteklemek amacıyla 15-16 Haziran 1970 Olaylarını misal göstermiştir. 15-16 Haziran 1970 Olayları, Türkiye’nin o güne kadarki en büyük işçi eylemlerine sahne olmuştur. Dönemin AP Hükûmeti’nin Sendikalar Kanunu’nda yapmak istediği bir değişiklik bilhassa DİSK tarafından tepkiyle karşılanmış, yoğun bir işçi katılımıyla 15 Haziran’da İstanbul’da başlayan işçi yürüyüşü bir süre sonra işçilerle emniyet kuvvetleri arasında bir çatışmaya dönüşmüştür. 15-16 Haziran tarihlerindeki olaylar neticesinde İstanbul’da sıkıyönetim ilân edilmiştir (Aydın & Taşkın, 2014, ss. 191-193; Kabacalı, 1992, s.

232). Feyzioğlu'nun şahsında 15-16 Haziran Olayları, “Marksçı, Leninci, komünist idarecilerin yönettiği bir örgüt olan” DİSK'in, Sovyet Rusya'nın menfaatlerine hizmet edecek “komünist bir düzen kurma çabasının” bir tertibi, olayları tetikleyen sendika yöneticileri de “milletlerarası komünist fesat merkezlerinin direktifleriyle, Türkiye’de akıllarınca bir proletarya ihtilâlinin provasını yapmaya kalkışan bir avuç maceracı” kişiler olarak değerlendirilmiştir (Feyzioğlu, 1970a, s. 7; 1970b, ss. 1-2, 4).

Nitekim, yine Feyzioğlu'na göre, Türk Ceza Kanunu'nun komünist faaliyetleri yasaklayan 141 ve 142. maddelerinin kaldırılmasını isteyen, bunun yanında “Türk vatanının ve milletinin bütünlüğünü etnik esaslar üzerinden parçalama sonucunu doğurabilecek” taleplere çalışma raporunda açıkça yer veren DİSK, Türkiye'nin çıkarlarına değil, Sovyet Rusya'nın çıkarlarına hizmet eden bir örgüttür (Feyzioğlu, 1970a, s. 20). DİSK, bu amaçlar uğrunda çalışırken, siyasî bakımdan da yalnız değildir. DİSK'i, “komünist ideolojinin savunucusu olan bir siyasî kuruluşa bağlı” olarak gören Feyzioğlu, TİP ile DİSK'i amaçları bakımından birbirine bağlamış; DİSK'in 1969 Milletvekili Seçimleri'nde TİP'in desteklenmesi yönündeki talimatına vurgu yapmıştır (Feyzioğlu, 1970a, ss. 14, 25; 1970c, s. 5).

Feyzioğlu, sendikal meseleleri Sol propagandanın bir malzemesi hâline getirerek Türkiye’de bir sınıf kavgasına meydan verecek türden her hareketi eleştirmiş, Türkiye'nin toplumsal bütünlüğüne hâlel getirmeyecek bir millî sendikalizme/hür sendikalizme sahip çıkmıştır. Bu görüş paralelinde DİSK'i sert şekilde eleştirmiş, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (TÜRK-İŞ) ise övgülerde bulunmuştur.¹⁴

Feyzioğlu, sınıf esaslı olarak geliştirilen her türlü siyasal hareketin karşısında olmuştur. Nitekim, CHP'den kopmasına neden olan süreci tetikleyen “Ortanın Solu” hareketine de esasen bu yönüyle itiraz etmiş, Atatürk'ten devralınan “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitle” anlayışının aksine, Türkiye’de bir sınıf mücadelesine CHP eliyle zemin hazırlandığı savını ortaya atmıştır.

Turhan Feyzioğlu ve Ortanın Solu Hareketi

¹⁴ DİSK'in temsil ettiği zihniyetin Türkiye’de çalışma düzenini “kanla ve kaba kuvvetle” yıkararak, komünizmin zulüm sistemini Türkiye’ye getirme çabalarına karşın “...en azimli mücadeleyi, hür demokratik rejimin değerini bilen milliyetçi işçilerimiz, TÜRK-İŞ adlı büyük işçi kuruluşumuz vermektedir” (Feyzioğlu, 1970a, s. 14; 1970c, ss. 5-6). “Türk işçilerinin pek büyük çoğunluğunu sinesinde toplamış” olan TÜRK-İŞ, “işgal, tahrip, sabotaj, yangın çıkarma vs. gibi kanun dışı olayların her biri karşısında, vatansever bir şuurla, sorumlu sendikacılık anlayışıyla... bu gibi kanunsuz hareketleri kınamaktadır” (Feyzioğlu, 1970c, ss. 4-5). Bu bakımdan, “...milliyetçi ve hürriyetçi TÜRK-İŞ doğru yoldadır; Türk işçisinin gerçek ve kudretli temsilcisidir...” (Feyzioğlu, 1970a, s. 11; 1970b, s. 7).

Sağ-Kemalist tasavvurda, Kemalizm'in her türden ideolojik sapmaya -hele ki Sol bir sapmaya- kapalı olduğundan bahsedilmişti. Turhan Feyzioğlu'nun CHP'den ayrılmasına kadar varan sürecin temelinde de CHP'nin Ortanın Solu hareketiyle bu türden bir "Sol sapma" içine girdiği iddiası yatmaktadır.

Ortanın Solu kavramı, 1965 Milletvekili Seçimleri öncesinde CHP'nin "partiler yelpazesindeki yerini belirlemek amacıyla söylenen" bir deyim olarak ortaya çıkmıştır (Kili, 1976, s. 211). Ortanın Solu söylemi, "temel olarak, üreten ve üretmeden tüketen sınıfların karşıtlığı üzerine bina edilmiş", "sanayi burjuvazisi", "işçi sınıfı" ve "köylüler" üreten sınıflar olarak vasıflandırılmıştır. Buna mukabil, "toprak ağaları, tefeciler, aracılar, arsa spekülâtörleri, lüks konut müteahhitleri" gibi "katma değer üretmeyen faaliyetlerle" işgal eden toplumsal kesimlerse karşı cephede konumlandırılmıştır (Uçkan, 2017, s. 453). CHP, 1965 Milletvekili Seçimleri'ne Ortanın Solu sloganı etrafında petrolün devletleştirilmesi, yabancı sermaye, dış ticaret, devletçilik, işçi hakları, toprak reformu gibi somut konular üzerindeki önerilerle girmiş, ancak seçimlerden istediği sonucu alamamış, hattâ 1961 Milletvekili Seçimleri'ndeki oy oranının da gerisine düşmüştür (Bilâ, 1999, ss. 213-217).

1965 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları parti içinde farklı şekillerde yorumlanmış, kimi isimler mağlubiyetin sebebini Ortanın Solu'na yüklemişlerdir. Buna rağmen CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Ortanın Solu'ndan taviz verilmeyeceğini ifade etmiştir. Fakat İnönü'nün Ortanın Solu hareketinden yana olan tavrına karşı, seçimlerin ardından CHP'nin en önemli gündem maddesi Ortanın Solu olmaya devam etmiştir (Bilâ, 1999, ss. 218-220). İnönü'nün seçimler sonrasında "...Biz, doğru düşündüğümüze inananlar üstünüz. Yanlış diyenleri doğru olduğuna inandırmaya çalışırız. Olmazsa, bizden ayrılırlar" sözü yakın gelecekte olacakları büyük bir kesinlikle öngörmüştür (Bilâ, 1999, s. 218). Zira, CHP içerisinde 1965 Milletvekili Seçimleri sonrasında Ortanın Solu etrafında cereyan eden tartışmalar, bu harekete karşı başını Feyzioğlu'nun çektiği muhalif bir grubu ortaya çıkarmış; 1966 yılı başlarından 1967 yılının Nisan'ına kadarki yaklaşık bir buçuk yıl boyunca ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Nihayetinde, CHP'nin 28 Nisan 1967'de toplanan 4. Olağanüstü Kurultayı, Ortanın Solu'na muhalif olanların partiden tasfiyesi amacına yönelmiş; İnönü'nün kurultayda Feyzioğlu ve destekçilerini "meşruiyet dışı organ" olarak açıkça itham etmesine kadar varan sözleri sonrasında partiden kopmalar başlamıştır (Kili, 1976, s. 239). Kurultayın bitimini takiben aralarında Feyzioğlu'nun da olduğu otuz üç milletvekilinin yanı sıra, on beş senatörden oluşan toplam kırk sekiz CHP'li partiden ayrılmıştır (Aydın & Taşkın, 2014, s. 154; Bilâ, 1999, s. 229; Bozkır, 1996b, s. 241; Kili, 1976, s. 240; Koloğlu, 2000, s. 79).

Feyzioğlu, CHP'nin 1965 Milletvekili Seçim Bildirgesi'nin hazırlanmasında Bülent Ecevit'le birlikte büyük rol oynamıştır. Bu seçimlerde Ortanın Solu -yukarıda değinildiği gibi- ideolojik bir mahiyetten ziyade CHP'nin partiler yelpazesindeki yerini işaret etmek amacıyla kullanılmış, sosyalist vurgulara değinilmeden sosyal adalete ve sosyal güvenliğe ağırlık verilmiştir (Koloğlu, 2000, s. 75; Zürcher, 2019, s. 290). Feyzioğlu, bu bakımdan Ortanın Solu hareketine temelden karşı çıkmamış, ancak başını Bülent Ecevit'in çektiği bazı CHP'lilerin 1965 Milletvekili Seçimleri'nden sonra Ortanın Solu'na giderek sosyalizme varan ideolojik bir içerik yüklemelerine itiraz etmiştir. Feyzioğlu, CHP'deki son günlerinde partinin büyük bir hızla sosyalizme kaydığına dikkat çekmiş, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin büyük kütlesi, sosyalist Cumhuriyet Halk Partisi'ne değil; Kemalist Cumhuriyet Halk Partisi'ne inanmaktadır" şeklinde bir çıkış yapmıştır (Alpaslan vd., 1967, s. 49). Feyzioğlu, yine aynı minvalde, "bizim devletçiliğimiz, halkçılığımız solculuk değildir, Atatürkçülüktür" (Alpaslan vd., 1967, s. 20) bağlamında CHP'nin halkçılığının -yukarıda işaret edildiği gibi- "sosyalist ve sınıfçı bir görüş değil, tesanütçü (solidariste) bir görüş" olduğunu vurgulamış, ancak Atatürk'ten devralınan bu düşüncenin CHP'yi sosyalist yapma niyetinde olanlar tarafından tahrif edilmeye çalışıldığını iddia etmiş ve eklemiştir: "CHP, sınıf mücadelesinden değil, düşmana karşı Millî Mücadeleden doğmuş partidir..." (Alpaslan vd., 1967, s. 23).

Feyzioğlu, CHP'deki son günlerinde sarf ettiği bu eleştirileri, CHP'den ayrıldıktan sonra da tekrarlamış, bu dönemde Bülent Ecevit'le aralarındaki görüş farklılıkları da belirginlik kazanmıştır. Söylemleriyle ve uygulamalarıyla Atatürk'ün ilkelerini "deforme" ettiğini öne sürdüğü Ecevit'i "Atatürkçülüğün içini boşaltmakla" suçlamıştır (Karadoğan, 2023, s. 234). Başından bu yana Ortanın Solu hareketinin sözcüsü konumunda olan Ecevit, 1966 yılında CHP Genel Sekreteri, 1972 yılındaysa Genel Başkan seçilmiştir. Ecevit, Feyzioğlu ve arkadaşlarının ayrılmasından sonra Ortanın Solu'nu teorik hâle getirmek için uğraşmış, 1968'de yayımladığı "Bu Düzen Değişmelidir" kitabıyla hareketin iktisadî boyutunu açıklamıştır. CHP'nin 1969 Milletvekili Seçimleri öncesinde kabul ettiği "Düzen Değişikliği Programı" da büyük oranda Ecevit'in eseridir. Programda yer verilen meşhur "toprak işleyen, su kullananın" sloganının yanında, Türkiye'de bir "altyapı devrimi" yapılmasının gerekliliğinden bahsedilmiştir (Çolak, 2016, s. 122; Koloğlu, 2000, s. 81).

Yine Ecevit'in, 10 Kasım 1969'da düzenlenen Atatürk'ü anma gününde yaptığı bir konuşma büyük yankı uyandırmış, bu konuşma kimi ilavelerle "Atatürk ve Devrimcilik" isimli bir kitap hâline gelmiştir. Kitapta öne sürülen bazı düşünceler, CHP içinde ve bu arada Feyzioğlu nezdinde eleştirilere konu olmuştur. Ecevit, söz konusu kitabında, Atatürk'ün ve devrimciliğinin günümüz koşullarına

göre değil, Atatürk'ün yaşadığı koşullara göre değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmiş, Atatürk'ü “tabulaştırmaktan” kaçınılması gerektiğini dile getirmiştir (Ecevit, 1973, ss. 11-12). Ecevit, Atatürk devrimciliğini iki yönlü olarak ele almıştır: Birinci yönünü, kendisinin “somut” devrimleri olarak “sağlığında yapmış olduğu devrimler” biçiminde telâkki etmiş, ikinci yön olarak ise Atatürk devrimciliğinin “soyut” yönüne işaret eden “sürekli devrimcilik” anlayışı bağlamında Atatürk'ün sağlığında hayata geçirmek istediği hâlde zamane şartlarının elvermemesi nedeniyle yapamamış olduğu devrimleri göstermiştir (Ecevit, 1973, ss. 17-18). Atatürk'ün sağlığında yapılan devrimler “siyasal, yönetsel ve tüzel kurumları, örgütleri, davranış ve töreleri ilgilendiren, kapsayan devrimler” şeklinde birer “üstyapı” devrimi olarak kalmış, bunlar, “gerçek devrim” olan “altyapı devrimine”, yâni “üretim ilişkilerini yeniden düzenleyen ve ekonomik güce el değiştiren” devrime dönüşmemiş, örneğin, altyapı devriminin temeli olan “toprak reformu” yapılamamıştır (Ecevit, 1973, ss. 61-62, 82). Buna göre; siyasî, hukukî, dinî ve kültürel alanları kapsayan Atatürk devrimleri, üstyapıda yaratmış olduğu tüm değişikliklere karşın, “...Halkı ezilmekten, sömürülmekten kurtarıcı devrimler değildi. Halkı daha çok refaha, daha çok ekonomik özgürlüğe, imkân eşitliğine ve sosyal adalete... kavuşturucu devrimler değildi” diyen Ecevit, şu sonuca varmıştır: “Bir insanın başına fes yerine şapka giydirilmekle, giyim kuşam ya da yazı değiştirilmekle, kadınlar peçe altından çıkarılmakla, hele lâiklikle, toplumda pek çok şey değişebilir ve değişmiştir. Ama Türk halkı, bu gibi devrimlerin yapılmasıyla birlikte sömürüden, yoksulluktan kurtulabilmiş değildir” (Ecevit, 1973, s. 69). Öte yandan Ecevit, Atatürk devrinde bir altyapı devrimini gerçekleştirmenin şartlar sebebiyle mümkün olmadığını da söylemiş, üstelik, Türkiye'nin ihtiyacı olan altyapı devrimleri için “bir üstyapı devrimciliği aşamasından geçmek gerekliliğine” vurgu yaparak, Atatürk'ün sağlığında gerçekleştirilemeyen altyapı devrimi için şartların ancak şimdi, bilhassa 1961 Anayasası'nın bir altyapı devrimini öngörmesi sebebiyle uygun hâle gelebildiğini ifade etmiştir (Ecevit, 1973, ss. 63, 90 vd.).

CHP'nin Ortanın Solu'nu benimsedikten sonra sınıf temelli politikalar takip ettiğinden yakınan Feyzioğlu, CHP'den ayrıldıktan sonra kurduğu Güven Partisi'ni “...sınıf kavgası yerine millî şuuru... isteyenlerin partisi” biçiminde tarif etmiştir (Feyzioğlu, 1969b, s. 18). -Ecevit ve destekçilerini kastederek- “CHP'nin sosyalist idarecileri, bu partiyi Atatürk'ten her gün biraz daha uzaklaştırıyorlar” diyen Feyzioğlu, “Atatürk, ‘sınıf kavgasının’ değil, ‘millî tesianüdün’ lideridir” sözüyle de CHP'den ayrılmadan önceki eleştirilerini tekrar etmiştir (Feyzioğlu, 1970a, s. 36). Bu itibarla, Feyzioğlu ve CGP'nin tarihsel işlevi, “Kemalizm'in,

zamanın ruhuna uygun olarak radikal solu meşrûlaştırmasına, ona geçiş sağlamasına karşı durmak” olmuştur (Bora, 2017, s. 168).

Ortanın Solu’nun argümanlarına istinaden CHP’yi ve Ecevit’i ilerleyen yıllarda da eleştirmeye devam eden Feyzioğlu, söz gelimi “toprak reformu” hususunda CHP ve Sol akımların tutumunu bir “sınıf kıskırtması” üzerinden milleti bölüp parçalamaya kadar götürebilecek bir sürecin parçası olarak görmüştür. Feyzioğlu, CHP ve Sol akımların savunduğu toprak reformunu “anayasa ve hukuk dışı zorbalıklar” olarak nitelemiş, başarılı bir toprak reformunun “...özel mülkiyet ve tapu tanımayan bir yağma teşvikçiliği tarzında değil, ‘özel mülkiyete saygı’ prensibine dayanılarak ve hukukî çerçeve içinde” yapılabileceğini söylemiştir. Feyzioğlu, “...toprak işleyenin diye başlayıp, toprak devletindir diye bitiren sosyalist ve kollektivist rejimler... başarıya ulaşamamışlardır...” diyerek, CHP’nin 1969 ve 1973 Milletvekili Seçimleri’ndeki önemli sloganlarından biri olan ve büyük oranda Ecevit’in imzasını taşıyan “toprak işleyenin, su kullananın” sloganına göndermede bulunmuştur (Feyzioğlu, 1975a, s. 223).¹⁵

Feyzioğlu, yine Ortanın Solu’nun yöneldiği önemli amaçlardan biri olan “yoksullukla mücadele” konusunda eski partisine âdeta nazire yaparcasına Türkiye’deki çeşitli toplumsal kesimleri birbirine düşürmeden ve bir sınıf kavgasına meydan vermeden de yoksullukla mücadele edilebileceğini ve sosyal adaletin sağlanabileceğini savunmuştur. Feyzioğlu, CHP’den ayrıldıktan sonra başına geçtiği CGP’nin sosyal adalet görüşünü “sosyalist maceraya sapmadan, sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçiyiz” şeklinde izah etmiştir (Feyzioğlu, 1977, s. 45). Üstelik Feyzioğlu, bu hususa daha 1961 Anayasası’nın hazırlanışında dikkat çekmiştir. 1961 Anayasası’nın hazırlayıcılarından biri olan Feyzioğlu, yeni anayasanın sosyal adaleti temel alan bir anayasa olduğuna dikkat çekmiş, “hürriyet nizamı içinde, demokratik esaslara ve hukuk devletine bağlı kalarak gerçekleştirilecek sosyal adalet, komünizm yolunda atılmış bir adım değil, komünizmi başlıca silâhından mahrum eden, komünizmi mânen, fikren ve fiilen iflasa mahkûm eden başlıca tedbirdir” fikrini öne sürmüştür (Feyzioğlu, 1961, s. 6).

¹⁵ CHP, 1960’lı yılların sonlarında gerek parti içinde Ortanın Solu’na muhalif olan kesimden, gerekse diğer partiler tarafından Türkiye’de yaşanan toprak işgalleri sebebiyle eleştiriye uğramıştır. Nitekim, anılan yıllarda “Anadolu’nun bazı yerlerinde meydana gelen toprak işgallerinden CHP’nin ‘toprak işleyenin su kullananın’ sloganı sorumlu tutuluyordu” (Çolak, 2016, s. 126). CHP içerisinde -Feyzioğlu ayrıldıktan sonra- Ortanın Solu’na karşı muhalefetin başını çeken Kemal Satır ve Nihat Erim gibi partililer “toprak işleyenin, su kullananın” sloganının “yasalara aykırı olduğunu, mülkiyet hakkına saldırılara, eylemlere yol açacağını, mülkiyet hakkını temelden sarsacağını” ileri sürmüşlerdir (Kili, 1976, s. 252).

Feyzioğlu, CHP'den ayrıldıktan sonra da benzer görüşü savunmuş, Türkiye'de yoksulluğun ortadan kaldırılarak halkın refah seviyesinin yükseltilmesine “Ne yıkıcı propaganda ile ne komünist birtakım sloganların şablonculuğu ile... ne yıkıcı sınıf kavgası kışkırtmaları ile ulaşamaz... Biz Atatürkçü, sınıf kavgasından uzak, millî dayanışmayı ön plânda tutan bir sosyal güvenlik ve sosyal adalet görüşünün temsilcisiyiz” demiştir (Feyzioğlu, 1977, s. 37). Feyzioğlu'nun tasavvurunda anayasanın öngördüğü şekilde sosyal devletin tüm imkânlarının seferber edilerek sosyal adaletin sağlanması komünizmin bir nevi panzehri gibi görülmüş; böylece, Sol ideolojilerin toplumdaki her türlü eşitsizliği kendi kışkırtıcı propagandalarına payanda yapmalarının önüne geçilebileceği umulmuştur.

Soğuk Savaş döneminde Feyzioğlu ve partisi etrafında örgütlenen Sağ-Kemalizm, lâiklik vurgusunu ihmâl etmeden, fakat komünizme karşı esaslı bir halk desteği alabilmek amacıyla İslâm'a yüksek düzeyde teveccüh gösteren bir yaklaşım sergilemiştir. “Sosyal güvenlik ve sosyal adaleti gerçekleştirmeye çalışmak hem Anayasamızın emridir; hem medenî bir toplumun gereğidir; hem yüce dinimizin esaslarına uygundur” diyen Feyzioğlu, Türkiye'de Sol ideolojilerin sesini iyice yükselttiği 1970'li yılların ikinci yarısında sosyal adaletin önemini dinî bakımdan da vurgulamıştır (Feyzioğlu, 1977, s. 23). Yine bu meyanda, “her türlü mukaddesatı ve ebedî gerçekleri reddedenler [komünistler] değil, Allah'a inananlar doğru yolu bulacaklardır” gibi kitleleri anti-komünist blokta toplayabilecek vecizelere başvurulmuştur (Feyzioğlu, 1969a, s. 7; 1975a, s. 62). Feyzioğlu, Soğuk Savaş Türkiye'sinde anti-komünist söylemin tahkim edilmesinde -lâiklikten taviz verilmeksizin- İslâm'ın bir araç olarak kullanıldığı retoriğin önde gelen isimlerinden biri olmuştur (Feyzioğlu, 1975a, ss. 289-290; 1976, ss. 8-12; 1977, ss. 38-41).

Feyzioğlu'nun, Ortanın Solu ve CHP eleştirisi bağlamında son tahlilde şunlar söylenmelidir. Feyzioğlu'nun şahsında, Ecevit'in CHP'deki etkisi ve yetkisi genişledikçe CHP'nin Kemalizm'e bakışı Marksist bir perspektife göre yeniden şekillenmiştir. Buna göre, Ecevit'in başını çektiği kimi CHP'liler, Atatürk inkılablarını “altyapı” ve “üstyapı” devrimleri şeklinde Marksist bir tasnife tâbi tutmuşlar; Atatürk'ü bir burjuva devriminin lideri biçiminde görmek bakımından yaptıklarını yalnızca sınıfsal bakımdan değerlendirmişlerdir. CHP, Ortanın Solu'nun giderek sosyalizme meyletmesiyle Atatürk'ün “sınıfsız toplum” düşüncesini bir kenara atmış; “altyapı devrimi” adı altında Türkiye'yi sınıf kavgalarına sürükleyebilecek bir zemin inşa etmiş; bu arada Atatürk'ün milliyetçi yönü de gözlerden uzak tutulmuştur. Atatürk milliyetçiliği, “komünizmle ve sınıf kavgası kışkırtmacılığı ile bağdaşmaz” diyen Feyzioğlu, Türkiye Cumhuriyeti'nin

kurulduğu günden itibaren almış olduğu sosyal adalet ve sosyal güvenlik tedbirlerinin “sınıf kavgası ve kanlı çatışmalar yoluyla elde edilmiş sonuçlar” değil, Atatürk’ten ilham alan milliyetçi ve halkçı tutumun “...Türk milletini kaynaşmış ve bağdaşmış hâle getirme yolundaki bilinçli çabalarından doğmuş” sonuçlar olduğunu savunmuştur (Feyzioğlu, 1996, s. 78). Fakat CHP, sınıf kavramına dair tek-parti devrinden miras kalan geleneksel düşünceleri Ortanın Solu hareketiyle radikal bir biçimde terk etmiştir.

TÜRKİYE’NİN KURTULUŞU: “KÖKÜ DIŞARIDA İDEOLOJİLER” YERİNE “ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİ”

Turhan Feyzioğlu, komünizme yönelttiği bütün bu eleştirilerin ışığında komünist ideolojiyi “kökü dışarıda bir aşırı akım” olarak tanımlamıştır (Feyzioğlu, 1970a, s. 16; 1970c, s. 7). Fakat Feyzioğlu, yalnızca komünizmi değil, faşizmi de aynı zaviyeden değerlendirmiş, komünizme yönelik eleştirileriyle aynı ağırlıkta olmasa bile, faşizmi de eleştirmiş, Türk’ün millî ve manevî değerlerine aykırı bulduğunu ifade ettiği komünizm ve faşizm gibi “hürriyet düşmanı” ideolojilerle devletin tüm kurum ve kuruluşları vasıtasıyla mücadele etmesinin zorunlu olduğunu savunmuştur (Feyzioğlu, 1957, s. 50; 1970a, s. 7; 1971, s. 13; 1972, s. 13; 1976, s. 4; 1988, ss. 51, 62-64).

Feyzioğlu, Türkiye’nin tetikte olması gerektiğini düşündüğü bir tehlikeye ve tehdide 1960’lı yılların sonlarından itibaren sık sık dikkat çekmiştir. Türkiye’nin komünist ideolojinin pençesine düşürülmek istenilen bir ülke olduğunun altını çizen Feyzioğlu, buna mukabil, komünizmle mücadele eden siyasal iktidarların Türkiye’de faşist bir idarenin temellerini atmaktan kaçınmaları gerektiğini de söylemiştir. Buna göre, komünizmle mücadele etmek isteyen iktidarların anayasa ve kanunlar marifetiyle aşırı otoriter önlemler alarak bir “dikta rejimi” kurma yoluna sapmasına izin verilmemesi üzerinde durmuştur. Feyzioğlu, dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi Türkiye’de de komünist kışkırtmalarının yayılmasına bir tepki olarak “otoriter nizam ve sertlik heveslerinin” arttığından dem vurmıştır (Feyzioğlu, 1969b, s. 10).

Feyzioğlu, bu görüşüne tarihten örnekler de getirmiş, tarih boyunca Sol ve Sağ aşırı uçların birbirlerini davet ettiklerini ve beslediklerini kaydetmiştir. Örneğin, “İtalya’ya faşizm kendi kendine gelmemiş”, komünistlerin toplumu neredeyse yıkma noktasına getirdikleri bir anda İtalyan milleti, Mussolini’nin “nizam ve otorite vaad eden hareketine katılmıştır” (Feyzioğlu, 1970c, s. 8). Keza, I. Dünya Savaşı sonrasındaki Weimar Almanya’sında da sivri uçların kanlı mücadelesi devam ederken, Alman milleti Hitler’in diktasına bir “can simidi” gibi sarılmış, komünizm tehlikesi Hitler istibdadını doğurmuştur (Feyzioğlu, 1970c, s. 8). Yine, İspanya ve Yunanistan’da da benzer şekilde “faşizmi doğuran sebep,

daima, komünizm karşısında duyulan nefret ve korku olmuştur” (Feyzioğlu, 1975a, s. 154).

Feyzioğlu’nun değerlendirmelerinde dikkat çeken nokta, faşizmin hep komünizm tehlikesinin olduğu zamanlarda, bir anlamda komünizm karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış olmasına yapılan vurgudur. Nitekim, Feyzioğlu’nun bu husustaki görüşü nettir: “Komünizm tehlikesinin durdurulmadığı her yerde, faşizm tehlikesi vardır” (Feyzioğlu, 1970c, s. 9). Komünizmi yalnızca kendi başına bir “tehlike” olarak değil, ondan pek farkı olmayan faşizmi de peşinden sürüklemesi sebebiyle âdeta bir “çifte tehlike” olarak tasavvur eden Feyzioğlu, komünizme karşı mücadelenin daima “hukuk devleti” çizgisinde sürdürülmesinin önemini vurgulamıştır. “Faşizmin veya komünizmin, hiç kimse için, hiçbir millî müessese için, imrenilecek bir tarafı olmadığını bilmeliyiz” diyen Feyzioğlu, her iki ideolojinin de hürriyet düşmanı olduğunu ifade etmiştir (Feyzioğlu, 1970c, s. 9).

Feyzioğlu; Almanya, İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi komünizmden kaçarken faşizme yakalanan ülkelerin uğradığı akıbetin Türkiye için bir ders olması gerektiğinden bahisle, komünizmle ve diğer aşırı Sağ akımlarla mücadelenin daima anayasa ve kanunlar çerçevesinde olması gerektiğini savunmuştur. Kaldı ki, Türkiye’nin önünde ne komünizme ne de faşizme sapmadan Türk milletinin kurtuluşunu temin edecek olan “Atatürk milliyetçiliği” gibi bir anahtar mevcuttur. Komünizmi ve faşizmi “kökü dışarıda ideolojiler” olarak gören Feyzioğlu, bunlar yerine Atatürk milliyetçiliğinin hâkim kılınmasını savunmuştur. Buna göre, Türkiye’nin komünizm ve faşizm gibi totaliter ideolojilerin tehlikesinden kurtulmasının “bir tek yolu vardır”: “Atatürk’ün bütün vatandaşları millet potasında kaynaştıran, sınıf kavgasını reddeden milliyetçi ve ıslahatçı tutumu” (Feyzioğlu, 1975a, s. 178). Atatürk’ün fikirleriyle şekillenen Cumhuriyet Türkiye’si, “Marksçı-Leninci sınıf diktasının” yanında, Hitler ve Mussolini’nin temsil ettikleri “demokrasi düşmanı, millet egemenliği ile bağdaşmaz, totaliter devlet anlayışlarını da... temelinden yanlış bulmuş ve reddetmiştir” (Feyzioğlu, 1996, s. 88). Nitekim, “aşırı sağ ve sol kölelik rejimlerini reddetmiş” olan Atatürk’ün gerek Mussolini Faşizmi gerekse de Hitler Nazizmi ve Sovyet Sosyalizmi hakkındaki olumsuz kanaatleri bunun ispatıdır (Feyzioğlu, 1988, s. 74; 1996, s. 77).

Feyzioğlu’nun şahsında “basma kalıp doktrinlere” itibar etmemiş olan Atatürk, daha Millî Mücadele yıllarında komünizme ve emperyalizmin her türlüşüne karşı koymuştur. Feyzioğlu, özellikle komünizm eleştirisi bağlamında Atatürk’e yoğun olarak referans vermiş, kendi anti-komünist temayüllerine Atatürk’ün görüşlerine istinaden meşrûluk kazandırmak istemiştir. Sivas Kongresi

günlerinde “Bolşevizm’e gelince, yurdumuzda bu doktrin için herhâlde bir zemin mevcut değildir. Çünkü gerek dinimiz ve âdetlerimiz, gerekse sosyal teşkilatımız, onun bize mâl edilmesine tamamıyla elverişsizdir” demiştir. Cumhuriyet devrinde de -Rusya’yla dostluğu bozmaksızın- “Türkiye’de Bolşeviklik olmayacaktır” görüşünü açıklıkla ortaya koyarken, “Bolşeviklerin yalnız Avrupa’yı değil, bütün Asya’yı tehdit eden başlıca kuvvet hâlini aldıklarını” beyan etmiştir (Feyzioğlu, 1963, ss. 6, 12; 1970a, s. 18; 1996, s. 77). “Atatürk büyük bir milliyetçiydi. Ateşli bir milliyetçiydi” diyen Feyzioğlu’nun şahsında millet ve milliyetçilik gibi çağımızın en büyük gerçeklerini reddeden komünizmin Atatürk’ün nezdinde hiçbir değeri yoktur (Feyzioğlu, 1963, s. 13). Kaldı ki, Marx’ın “yeterince değerlendirmedeği” millet ve milliyet fikrinin “bütün öteki akımlardan daha güçlü çıkması” da Atatürk’ün haklılığını ispat etmiştir (Feyzioğlu, 1996, s. 75). Son tahlilde, emperyalizmin her türlü biçimini reddeden, “akılcı, çağdaş, medenî, ileriye dönük, demokratik, toplayıcı, birleştirici, yüceltici, insanî ve barışçı” özelliklere sahip olan Atatürk milliyetçiliği, “milliyetçilikle taban tabana zıt olan komünizmle yan yana gelemeyeceği gibi, ırkçılıkla, totaliter faşizmle, şovenizmle, teokratik düzen savunuculuğuyla da bağdaşmaz” (Feyzioğlu, 1996, s. 44).

Türkiye’nin birliğini tesis edecek tek düşünce “Atatürk’ün gösterdiği toplayıcı, birleştirici, bütünleştirici milliyetçilik yoludur” (Feyzioğlu, 1976, s. 14). Faşizmin ve bilhassa da komünizmin panzehri olan Atatürk milliyetçiliği, Türkiye’nin hakikî kurtuluşunun reçetesidir: “...Biz, Mustafa Kemal Atatürk’ün ışıklı yolunda yürümeyi vazife sayan ve bu yolun mutlaka, mutlaka zafere gideceğine inanan bir topluluğuz” (Feyzioğlu, 1977, s. 46). Feyzioğlu, sadece Sol ve Sağ aşırı akımlar karşısında değil, esasen her türlü doktrin ya da ideoloji karşısında Atatürk milliyetçiliğini ve tabîî onun asıl kaynağı olan Atatürkçülüğü üstün tutmuş, Atatürkçülük dışındaki tüm alternatifleri Türkiye’yi “darmadağınık eden..., iç kavgaları, ırk-mezhep-sınıf kavgalarını alabildiğine körükleyen yollar” biçiminde tasvir etmiştir (Feyzioğlu, 1976, s. 14). Feyzioğlu’nun Genel Başkanlığını yaptığı CGP’nin temel sloganlarından birinin “ne aşırı sağ ne aşırı sol, Atatürkçü yol” olması bu minvalde şaşırtıcı değildir (Karadoğan, 2023, s. 236). Feyzioğlu’nun milliyetçiliği bir ideolojiden ziyade, hayatın temel icaplarından biri ya da insanlığın bir rüknü gibi gördüğü söylenmelidir. Milliyetçilik; “Milletini sevmek, ailesini sevmek kadar tabîî ve asil bir duygudur. Mensup olduğu milletin her alanda yücelmesine, ilerlemesine, güçlenmesine hizmet etmek hem yurttaşlık hem insanlık görevidir...” (Feyzioğlu, 1996, s. 8). “Yüce bir düşünce, asil bir inanç” olan Türk/Atatürk milliyetçiliği, herhangi bir ideolojiyle kıyaslanamaz (Feyzioğlu, 1996, s. 12).

Feyzioğlu’nun, -yukarıdaki satırlarda kimi ipuçları verildiği üzere- millet kavramına bakışı ve milliyetçiliğe dair tutumu, Kemalizm’in ve Atatürk’ün millet

ve milliyetçilik nosyonuna dair bakış ve tutumuyla oldukça benzerdir. Zira, Kemalist Türk milliyetçiliği “bir yanda basit bir coğrafi ve kültürel çerçeve” diğer yanda ise “etnik bir yönü” bulunan bir terkinin ürünü olarak değerlendirildiğinde (Koçak, 2013, s. 188), bu çift başlı tasavvurun Feyzioğlu için de geçerli olduğu görülmektedir. Hakikaten, Cumhuriyet’in kuruluşunda millet kavramının “ırkî” özellikler bakımından değil, daha ziyade “kültürel karabet [yakınlık]” üzerinden ele alınmasının¹⁶ yanında, “...kültürel-hukukî geniş millet ve yurttaşlık tanımını içten içe zorlayan bir etnik türdeşlik ve egemenlik motifi [de] kendini hissettirmiştir” (Parla, 1995, ss. 207-208). Parla, Koçak’ın yukarıdaki tarifini destekler mahiyette olarak, Kemalist Türk milliyetçiliğinin “...cumhuriyetin kuruluşunda benimsenmiş bir etnik-kültürel çoğulculuk ve defansif milliyetçilik” ile “ikinci ve hiç de munis olmayan etnik-egemenlikli iç siyaset yüzünü” kapsadığından bahsetmektedir (Parla, 1995, s. 209). Türk milletini, “aynı tarihten gelen, aynı millî kültüre sahip, ortak ülkü ve kader birliği içinde bölünmez ve ebedî bir varlık” olarak tanımlayan Feyzioğlu, Kemalist milliyetçiliğin “basit bir coğrafi ve kültürel çerçeve” ya da “kültürel-hukukî geniş millet ve yurttaşlık tanımını” merkeze almaktadır (Feyzioğlu, 1975a, s. 243).

Fakat Feyzioğlu’nda “etnik bir yönü” ağır basan ya da “etnik türdeşlik ve egemenlik motifi” temelinde şekillenen bir milliyetçi söylem de mevcuttur. Zira, Feyzioğlu pek çok konuşmasında ve yazısında Türkiye’deki etnik çoğulculuğu reddetmiş, “Türkiye’de halklar yok, Türk milleti vardır” görüşünden taviz vermemiştir (Feyzioğlu, 1975a, s. 248). Bu itibarla, Kemalizm’in etnik bakımdan “homojen toplum” tasavvuru Feyzioğlu’nda da görülmektedir. Feyzioğlu’nun, “bölünmez, parçalanmaz Türk milleti”, “hepimiz aynı milletin mensuplarıyız” (Feyzioğlu, 1976, s. 13) gibi ya da “devletin, ülkesi ve milletiyle bölünmezliği” (Feyzioğlu, 1977, s. 38) gibi sıkça tekrarladığı bu türden cümleler ve ifadeler, kültürel-hukukî bağların yanında etnik bir referansa da işaret eden tek-parti devrinin homojen toplum tasavvurunun birebir yansımasıdır.

Feyzioğlu’nun konuşmalarında ve yazılarında yer bulan “Türkiye’de başka başka halkların yaşadığı teorisi” ifadesi ile (Feyzioğlu, 1975b, s. 19), yine aynı minvalde zikretmiş olduğu “Türkiye’de ‘Türkiye halkları’ değil, bir millet vardır”

¹⁶ Atatürk’ün Âfet İnan’a dikte ettirmesiyle hazırlanması bakımından Atatürk’ün şahsî fikirlerini barındıran “Medenî Bilgiler” kitabında milletleri oluşturan en önemli unsurlar arasında “müşterek millî fikir, ahlâk, his, heyecan, hatıra ve an’ane ile müşterek mazi, birlikte yapılmış tarih, müşterek dil” gibi unsurlara yer verilmesi (İnan, 1998, s. 23), Kemalist milliyetçiliğin milleti tanımlama noktasında -dil hâric olmak üzere- Renancı sübjektif millet anlayışına yakın olduğunu göstermektedir.

sözü de (Feyzioğlu, 1996, s. 52) dikkat çekicidir. Nitekim, bu türden söylemler, bilhassa 1930'lu yılların Türkiye'sinde revaç kazanmış olan etnik bakımdan homojen toplum düşüncesinin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Feyzioğlu'nun "Türkiye'de başka başka halkların yaşadığı teorisi" şeklindeki ifadesinde bu görüşün "ispata muhtaç" olduğuna dikkat çekmek amacıyla "teori" ifadesinin kullanılması, CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 1931'deki bir konuşmasını çağrıştırmaktadır. Peker, anılan konuşmasında "Bugünkü Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine kürtlük, çerkezlik ve hattâ lazlık ve pomaklık¹⁷ gibi fikirler telkin edilmiş olan vatandaşlarımızı kendimizden sayarız. Mazinin karanlık istibdat devirlerinden kalma bir miras olan ve uzun tarihî tekallübâtın [değişmelerin] mahsulü bulunan bu yanlış telakkileri hulusla ve samimiyetle düzeltmek vazifedir..." demektedir (Parla, 1995, s. 110). Feyzioğlu'nun, Türkiye'de Türklerden gayrı insanların da yaşadığı görüşünü bir "teori" gibi sunarak geçersiz kılma çabasıyla, Peker'in yukarıda sayılan etnik aidiyetleri "telkin edilmiş bir fikir" gibi sunarak yok sayması arasında herhangi bir fark yoktur. Feyzioğlu'nun, aradan geçen neredeyse yarım asırlık süreye rağmen, Kemalizm'in 1930'lu yıllardaki "etnik-egemenlikli iç siyaset yüzüne" sırtını çevirmediği görülmektedir.¹⁸

Üstelik meselenin, Feyzioğlu'ndaki anti-komünist düşüncüyü ilgilendiren bir yönü de vardır. Türk tarihi içerisinde "Türklük bilinci etrafında millî birlik ve beraberliğin" ilk defa Atatürk Türkiye'sinde sağlandığını ifade eden Feyzioğlu, komünizmin bu millî birlik ve beraberliği, "sınıf kavgası" yoluyla tahrip ederek, Türklük bilincinin yerine tüm dünyadaki işçi sınıfının menfaatlerini kollamaya yönelik enternasyonal bir bilinci geçirmek istediğinden hareket etmiştir (Feyzioğlu, 1980, s. 41). Feyzioğlu, "Türkiye'de başka başka halkların yaşadığı" görüşünü de komünizmle ilişkilendirmiş, yukarıda işaret edildiği üzere, Türkiye'yi bölmek ve parçalamak isteyen uluslararası komünizmin TİP ve DİSK gibi içerdeki işbirlikçileri marifetiyle bu sunî ayrılıkları gündeme getirdiğini iddia etmiştir. Feyzioğlu, TİP'i; "Türk Devletinin ülke ve millet bütünlüğünü parçalamaya çalışan... Moskova çizgisindeki bir aşırı sol örgüt" olarak tanımlamıştır (Feyzioğlu, 1972, s. 10). Nitekim, Anayasa Mahkemesi de "gecikmiş bir kararla" TİP'i kapatırken bu gerçeği fark etmiş, kapatma gerekçesi olarak TİP'in

¹⁷ Etnik mensubiyeti ifade eden bu kavramlar, Peker'in konuşmasını içeren orijinal metinde de bu şekilde geçmektedir. Bkz. (Parla, 1995, s. 110).

¹⁸ Buna mukabil, Turhan Feyzioğlu'ndaki milliyetçilik, ırkçı bir çizgiye de kaymamıştır. Bkz. (Feyzioğlu, 1996, ss. 56-57). Dahası, Feyzioğlu, tek-parti devrinin Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi gibi tamamen etnosentrik bir perspektifle Türk milletini dünya tarihinin merkezine konumlandıran bilim-dışı teorilerine de itibar etmemiştir.

“Türkiye’nin doğusunda bir başka milletin [Kürtler] yaşamakta olduğunu iddia etmesini” göstermiştir (Feyzioğlu, 1975b, ss. 18-21).

“DÖNGÜSEL RESTORASYONCULUK” DÜŞÜNCESİ: MİLLÎ İRADECİLİKLE İHTİLÂLCİLİK ARASINDA TURHAN FEYZİOĞLU

Turhan Feyzioğlu’nun, 1950’li yıllardan itibaren yazılarında ve konuşmalarında en çok itibar ettiği kavramlardan biri “millî irade” olmuş; Atatürkçü düşüncenin ve bu arada Cumhuriyet’in temel taşlarından saydığı “millet egemenliği” kavramına büyük önem atfetmiştir. Ancak, Feyzioğlu’ndaki millî irade övgüsü, Bora’nın, “çoğunluğu alan her şeyi yapar şiarıyla... anti-demokratik, otoriter bir üslûba meyyal [bir] millî iradecilik” şeklinde tasvir ettiği (Bora, 2014, s. 26) Türk Merkez-Sağına has millî irade anlayışından farklılık arz etmektedir. Zira, Feyzioğlu’nun tasavvurunda millî iradeye ve ondan hasıl olacak her türden neticeye hürmet edilmesini salık veren bir eğilimin yanında, daima iktidarların anayasal sorumluluğuna referans veren bir taraf da vardır.

Bütün bunların ötesinde, Feyzioğlu’nun askerle olan ilişkisi ve askerî müdahaleler karşısındaki tutumu ayrıca incelenmeye değerdir. Öyle ki, Feyzioğlu’nun siyasî kariyeri, milletin ve sandığın hakemliğine razı olunması gereğinden bahseden bir millî iradeci söylemin yanında, askerî müdahalelere ses çıkarmamak bir tarafa, bunları âdeta “meşrûlaştırma” gayretleri içinde olan bir söylemle iç içe geçmiştir. Bu girift hâlin yansıması, kendisinin 27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasındaki bir konuşmasında takip edilebilir. 27 Mayıs 1960 Darbesi için “her bakımdan, dünya tarihindeki ihtilâller içinde kendine has bir asaleti ve temizliği olan 27 Mayıs Devrimi” ifadesini kullanan Feyzioğlu, bu devrimle beraber, “iktidarın, egemenliğin gerçek ve tek sahibi olan milletin hür iradesine devredildiği” düşüncesindedir (Feyzioğlu, 1961, s. 3). Bu anlamda 27 Mayıs 1960, Cumhuriyet’in kurucu değerlerine ve Atatürk ilkelerine bir dönüşü ifade etmektedir. Nitekim, Feyzioğlu’nun tasavvurunda bu dönüşün “en büyük saadet, en haklı iftihar payı... Türk milletine yeni ve demokratik bir Anayasa kazandırmak kararını vererek bu yolda harekete geçen Millî Birlik Komitesine, Silâhlı Kuvvetlerimizin bu güzide temsilcilerine ait[tir]” (Feyzioğlu, 1961, s. 4).

Feyzioğlu’nun nazarında Türkiye’deki askerî müdahaleler, anti-demokratik karakterdeki aşırı ideolojilerin etkisiyle Cumhuriyet’in kurucu değerlerinden ve Atatürk ilkelerinden uzaklaşılmasının âdeta doğal bir neticesidir. Örneğin, 27 Mayıs 1960 Darbesi, mecliste çoğunluğa sahip olduğu gerekçesiyle anti-demokratik kanunlar çıkarmaktan çekinmeyerek faşist bir dikta rejimine meyleden DP’ye karşı yapılmıştır. Feyzioğlu, birkaç yıl sonra 27 Mayıs 1960 Darbesi’ne de zemin teşkil edecek bir argümanı daha 1955 yılında Forum Dergisi’ndeki bir

yazısında dile getirmiştir. “Serbest seçim, hürriyetler için şüphesiz bir teminat teşkil eder; fakat asla kâfi değildir...” diyen Feyzioğlu, iktidarın bilhassa yargı gibi başka bir kuvvet tarafından sınırlandırılması üzerinde durmuş, millî iradenin tecellisiyle iktidara gelen bir yönetimin çoğunluk diktasına dönüşmesi tehlikesine dikkat çekmiştir (Feyzioğlu, 1957, ss. 143-144). Feyzioğlu’nun 1947’de yazdığı doktora tezi, Türkiye’de kanunların anayasa uygunluğunun denetlenmesi maksadıyla bir Anayasa Mahkemesi’nin kurulmasının önerildiği ilk çalışmalardan biridir. Milletın temsilcileri olmaları bakımından millî iradeyi temsil eden milletvekillerinin yasama faaliyetlerini yargısal denetime tâbi tutacak bir kurum olarak Anayasa Mahkemesi’nin kurulmasının önerilmesi kritiktir.

Feyzioğlu, 12 Mart 1971 Muhtırası öncesinde de millî irade kavramını öne çıkarmış, MGP adına yaptığı meclis konuşmasında “Büyük milletimizin iradesine, hürriyete, demokratik rejime muhalif değiliz. İktidarla, seçim minderinde ve meşrû yollardan mücadele edeceğiz. Milletın hakemliğine razı olacağız” demiştir (Feyzioğlu, 1969b, s. 9). Feyzioğlu’nun 1969 yılının başlarında yapmış olduğu bu konuşmadan yaklaşık iki yıl sonra TSK’nın vermiş olduğu 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında dönemin Demirel Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Feyzioğlu’na göre 12 Mart Muhtırası, aşırı Sol kışkırtıcılığın doğuracağı bir halk ayaklanmasının sonunda Türkiye’yi Sovyetlerin güdümüne sokacak bir sosyalist ihtilale âdetâ ramak kalmışken verilmiş; bu süreci engellemekte geciken iktidarın yerine silâhlı kuvvetler duruma hâkim olmuştur. Feyzioğlu, 12 Mart Muhtırası’ndan hemen önce Şubat 1971’deki bir konuşmasında, “hükûmetin tehlikeleri görmekte ve teşhis etmekte geç kalışı, tedbirsizliği ve gevşekliğı” sebebiyle “Türkiye’de komünizm propagandası, hattâ komünist bir zulüm idaresi kurma hedefini güden hareketlerin... yaygınlaştığından” bahisle yaklaşan müdahaleyi haber vermiştir (Feyzioğlu, 1972, s. 7). Feyzioğlu, muhtıranın ardından “Türkiye, uçurumun kenarına kadar gelmişti. 12 Mart hareketi, Türkiye’yi uçurumun kenarından alıp kurtarmak için yapıldı” demiştir (Feyzioğlu, 1971, s. 21).

Feyzioğlu, bir başka konuşmasında da “Komünizm tehlikesi Türkiye’de 12 Mart’tan sonra veya 12 Mart günü öğleden sonra doğmadı. 12 Mart’ı komünizm tehlikesi getirdi. 12 Mart’ı, devleti yıkmakta olan birtakım cereyanların çeşitli uçlardaki sivri akımlarının tehlikeleri getirdi” demiş; 12 Mart’ın “Atatürkçü ve milliyetçi [bir] hedef” güttüğüne vurgu yapmıştır (Erim, 2018, s. 577). Bu bakımdan, Feyzioğlu’nun zihin dünyasında askerî müdahaleler, Cumhuriyet’in bir nevi fabrika ayarlarına dönüşü biçiminde tasavvur edilmiştir. Müdahalelerin sivil siyaseti sekteye uğratan olumsuz yönüye, iktidarların ve ülkedeki genel politik yapının kusurları yüzünden Atatürkçülük çizgisinden uzaklaşılmasının doğurduğu mecburî bir netice gibi görülmüştür. Nitekim, Feyzioğlu’nun şahsında 12 Mart

Muhtırası da “...bir kısım memleket evlâtlarının Atatürkçü ve milliyetçi çizgiden maalesef uzaklaştırılmalarının” acı bir neticesi gibi telâkki edilmiştir (Feyzioğlu, 1971, s. 12).

Feyzioğlu’nun düşüncesinde silâhlı kuvvetler, Atatürkçülüğün sinir uçlarıyla oynandığı anda sivil siyasete “ayar” veren bir mekanizma işlevi görmüştür. Anılan bakış açısının sonucunda silâhlı kuvvetler, Türk siyasal hayatının doğal bir unsuru hâline gelmekte, her türlü siyasal meselede ordunun da hesaba katılması gerektiği kabul edilmiş olmaktadır. Feyzioğlu, 12 Mart Muhtırası’ndan önceki bir başka konuşmasında geçen “...büyük Türk milletiyle birlikte, Mustafa Kemal’in ordusu, komünizmi ezecektir, mutlaka ezecektir...” şeklindeki cümlesiyle (Feyzioğlu, 1970a, ss. 19-20), bir siyasal ideolojinin başka bir siyasal ideoloji ya da partinin vereceği mücadeleye dayalı olarak değil, ordunun siyasete davet edilip onun silâhlı gücüne dayanılarak bastırılmasına vurgu yapmıştır.

Feyzioğlu, muhtıra sonrasında askerin siyasetteki artan etkinliğini de fazlaca dikkate almamış, muhtıra sonrası dönemde kendisi ve partisi “12 Mart hareketini” sonuna kadar desteklemiştir. Nitekim Feyzioğlu, askerin 12 Mart Muhtırası sonrasında siyasette giderek artan etkinliğini eleştiri konusu hâline getirenlere karşı askerin iç ve dış tehlikeler karşısındaki görevini hatırlatmış; 25 Mayıs 1971 tarihinde TBMM’de yapmış olduğu bir konuşmasında “Atatürkçü ve milliyetçi Türk Silâhlı Kuvvetleri’nin hukuk düzeni içinde aldığı ve alacağı tedbirler, Hükûmetin, Parlâmentonun ve diğer Anayasa kuruluşlarının kararları ve uygulamaları ile tam bir destek görmelidir” demiştir (Feyzioğlu, 1971, s. 14). Zikredilen bu konuşma bağlamında TSK emredici, diğer devlet organları da askerin almış olduğu kararların icracısı gibi görülmektedir. Böylece, 12 Mart Muhtırası özelinde anayasal düzen ters yüz edilmiş; cumhurbaşkanının, parlâmentonun ve onun içinden çıkan hükûmetin emir ve talimatlarına tâbi olması gereken TSK, tam aksi bir düzenin tesis edilmesiyle tüm devlet kurumlarının en tepesine konumlandırılmıştır.

Esasen Kemalizm, Türkiye’deki tüm darbelerin temel meşrûluk kaynağı olmuş; tüm müdahaleler, “ulu önder Atatürk’ün kurduğu Türkiye Cumhuriyeti’ni korumak ve kollamak ve/veya onun hedef gösterdiği çağdaş uygarlık ve demokrasi” ülkülerine erişmek için gerçekleştirilmiştir. Bu sayede askerî müdahaleler, siyasal tartışmalar içerisinde bir “taraf” olmaktan kurtarılmış; bunlara “partiler ve ideolojiler-üstü” bir referans verilmek sûretiyle, darbelerin aslında “sistemin aslına, olması gereken şekline, altın çağına” bir dönüşü simgelediği vurgulanmıştır (Kaynar, 2009, s. 1116). Feyzioğlu’nun askerî müdahaleler

karşısındaki tutumu bağlamında kendisinin millî irade tasavvuru da askerî müdahaleleri bir “millî irade gaspı” olarak değil, ülkedeki politik atmosferin Atatürkçülüğün sınırlarını zorladığı anlarda ortaya çıkan ve millî iradenin tahakkuk etmesinin önündeki engelleri ortadan kaldıran bir mecburî tedbir şeklinde gören çelişkili bir millî irade tasavvurudur.

Feyzioğlu’nun bahsedilen bu tavrını izah etmek noktasında Taşkın’ın, “Cumhuriyet dönemi siyasî tarihinin anlaşılmasında... önemli bir ipucu” olarak gördüğü ve “döngüsel restorasyonculuk” adı verdiği bir eğilime işaret etmek gerekmektedir. Taşkın’a göre, “[asker]-sivil ve bürokratik seçkinlerin, Cumhuriyet’in kurucu rasyonelleri tehlikeye girdiğinde müdahale ederek siyaset alanını temizlemeleri ve yeni bir oyun alanını müstakbel oyunculara açmaları şeklinde beliren ‘vesayetçilik’, sivil kadrolar içinden destekçileri olmaksızın bu denli döngüsel olamayabilirdi” (Taşkın, 2009, s. 534). Nitekim, Taşkın da 12 Mart’tan sonra kurulan hükûmetlere bakanlar veren, 12 Eylül sonrasında Kenan Evren’in başbakan adayı olan Turhan Feyzioğlu ve çevresinin etkisinin “partilerinin zayıf kitle desteğinden çok ‘döngüsel restorasyonculuğun’ sivil desteğini sağlamalarından ve bu süreçlerin ideolojik meşrûlaştırımını üstlenmelerinden kaynaklandığı” görüşündedir (Taşkın, 2009, s. 538).

Gerçekten de Türkiye’deki askerî müdahaleleri takip eden geçiş dönemlerinde, ya da Taşkın’ın ifadesiyle, “siyaset alanının müstakbel oyuncular için temizlenmesi” öncesinde Feyzioğlu’nun ve/veya partisinin her daim öne çıkması tesadüf değildir. Feyzioğlu, 27 Mayıs 1960 Darbesi öncesinde CHP ile ihtilâlcı subayların bir kısmı arasında köprü vazifesi görmüş¹⁹, müdahale sonrasında hem Kurucu Meclis’in kanununu hazırlamış hem de yeni anayasayı hazırlayacak komisyona başkanlık etmiştir. Yine ihtilâlin hüküm sürdüğü bu dönemde önce ODTÜ Rektörlüğü, sonrasında Millî Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Feyzioğlu’nun genel başkanı olduğu MGP-CGP, 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında askerın güdümündeki ara rejim döneminde (Mart 1971-Ocak 1974)

¹⁹ 27 Mayıs 1960 Darbesi öncesinde Millî Savunma Bakanı’nın emir subayı olarak darbenin arka plânındaki ihtilâlcı subaylardan biri olan Adnan Çelikoğlu, anılarında “ihtilâle hazırlanan subayların bazılarının, CHP üst kademeleriyle temas içinde” olduklarından ve İsmet İnönü’nün gelişmeleri “adım adım takip ettiğinden” bahsetmekte ve CHP içinde bu işin koordinasyonunu Turhan Feyzioğlu’nun yaptığını kaydetmektedir. Bkz. (Çelikoğlu, 2010, s. 121). Bu itibarla, Feyzioğlu’nun 27 Mayıs 1960 Darbesi’nden haberdar olduğu anlamı çıkartılabilir. 12 Eylül 1980 Darbesi sırasında İçişleri Bakanı olan Orhan Eren, 12 Eylül 1980 Darbesi için de benzer bir görüş paylaşmakta ve “...Bakanların habersiz olmasına rağmen Turhan Feyzioğlu harekattan haberi idi” demektedir. Eren’in, her ihtilâl döneminde “ihtilâl habercisi siviller vardır” görüşünü örneklendirmek amacıyla Feyzioğlu’ndan bahsetmesi de mânidardır. Bkz. (Makal, 1987, s. 102).

kurulan tüm hükûmetlerde temsil edilmiş, söz konusu dönemde MGP Milletvekili Ferit Melen yaklaşık bir yıl başbakanlık yapmıştır. Keza, 1975 Mart'ında kurulan I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti içerisinde yer alan MSP'ye karşı askerin soğuk tutumu da silâhlı kuvvetler nezdinde en büyük teminatı teşkil eden Feyzioğlu ve partisi sayesinde kırılabilmiştir.²⁰ Nihayet, Feyzioğlu'nun, 12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında, Kenan Evren'in ifadesiyle "Atatürk İlkelerinden sapmayan, taviz vermeyen bir kişi olarak" kendisinin gönlündeki başbakan adayı olması da şaşırtıcı değildir.²¹ Makal'ın değerlendirmesiyle, her ihtilâl kendisine yaramış, "her hükûmet darbesi birçok kişiyi mağdur ederken, Feyzioğlu, hareketi gerçekleştirenler tarafından âdeta ödüllendirilmiştir" (Makal, 1987, s. 8).

Askerî müdahalelere Atatürk ve Atatürkçülük/Kemalizm üzerinden meşrûiyet devşirilmesiyle, bunların arkasındaki siyasî, iktisadî ve stratejik arka plân da ustaca kamufle edilebilmiştir. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 tarihli üç askerî müdahale de Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta kendisine biçilen rolünü pekiştirmiş; Sovyet komünizmine karşı NATO ve Amerikan güdümlü bir dış

²⁰ Komünizme karşı tüm milliyetçi partilerin birleşmesi gayesini güden "Milliyetçi Cephe" fikrinin mimarı olan Aydınlar Ocağı, hükûmetin kuruluş sürecinde "millî iradeyi hiçe sayabilecek zor tekeline sahip tek kurum olan silâhlı kuvvetlere..." karşı -bilhassa MSP'nin hükûmetteki varlığı karşısında- bir teminat olarak "...devletin sağlam kuvvetleri nezdindeki itibarlı mevkii... dolayısıyla..." aralarına Feyzioğlu ve partisini almalarını önermiştir. Bkz. (Cizre, 2002, s. 132).

²¹ 12 Eylül 1980 Darbesi'nin lideri Kenan Evren, müdahale sonrasında başbakanlık görevi için ilk olarak Turhan Feyzioğlu'nu düşünmüştür. Evren, anılarında 13 Eylül günü Millî Güvenlik Konseyi'ndeki arkadaşlarıyla yaptıkları toplantıda Feyzioğlu'nun başbakanlığı hususunda mutabakata vardıklarından bahsetmektedir. "Başbakanın sivil ve aynı zamanda Atatürk İlkelerine bağlı, devlet tecrübesi olan bir kişi olmasını arzu ediyordum" diyen Evren, bu niteliklerin Feyzioğlu'nda toplandığı görüşünde olduğunu kaydetmiştir. Buna göre, Feyzioğlu'nun başbakanlığında, AP ve CHP'den ikişer bakanın görev alacağı, geri kalan bakanlıklarınsa partili olmayan kişilerden oluşacağı bir hükûmet kurulması düşünülmüştür. Feyzioğlu, kendisine teklif edilen başbakanlık görevini "pek hevesli görünmemesine" karşılık, ısrar karşısında kabul etmiştir. Fakat, AP ve CHP'den bakan olarak alınması düşünülen kişilerin, bu teklifi genel başkanları olan Demirel ve Ecevit'e danışmaları, Evren'in zihninde "iki partiden alınacak bakanlarla koalisyon şeklinde kurulacak hükûmette işlerin yürütülemeyeceği, her önemli kararda liderlere başvuracakları" şeklinde bir izlenim uyandırmış ve böylece Feyzioğlu'nun başbakanlığında kurulacak bir hükûmet fikrinden vazgeçilmiştir. Evren ayrıca Feyzioğlu isminin kamuoyunda tutmamış olduğunu da ifade etmektedir. Bkz. (Evren, 1994, ss. 236-240). Feyzioğlu, ölümünden kısa süre önce verdiği röportajda Evren'in anlattıklarını doğrulamakla birlikte, "bir askerî yönetim döneminde hükûmet görevi almamış olduğum için mutluyum" demiştir (Makal, 1987, s. 27).

politika anlayışının iç politikadan kaynaklı pürüzleri temizlenmiştir. Feyzioğlu da bu minvalde, Türkiye'nin geleceğini ABD ve NATO eksenli bir ittifakın parçası olmakta görmüştür. ABD ile yapılan ikili anlaşmalarda Türkiye aleyhine olan hükümlerin değiştirilmesi şerhi düşülmekle birlikte, NATO'nun -ve tabii olarak ABD'nin- yalnızca Türkiye'yi değil, tüm hür dünyayı Sovyet emperyalizmine karşı müdafaa ettiği görüşü savunulmuştur (Feyzioğlu, 1969b, ss. 95-99). Feyzioğlu'nun, "...Soğuk Savaş sonrası ABD tarafından inşa edilen sistemin Türkiye içindeki uygulayıcılarından biri olmaya aday" olarak gösterilmesi, iddialı fakat gerçekçi bir önermedir (Atağenç, 2019, s. 123).

SONUÇ

Kemalizm'in -gerek siyasî gerek iktisadî veçheden- tek-parti devrindeki algılanışı onun "orijinalitesine" yapılan vurgularla doludur. Kemalizm'in, "memleket realitesinin benzersizliği" iddiasına istinaden Türkiye'nin özel şartlarından doğan kendine özgü bir tecrübe olduğu, onu liberalizm ve sosyalizm gibi başka tecrübelerle kıyaslamamanın yersizliği üzerinde sıkça durulmuştur (Bora & Taşkın, 2009, s. 532). Sağ-Kemalist perspektif, anılan bu bakış açısını sahiplenmiş, Feyzioğlu da bu "orijinalite" iddiasını 1980'li yıllara kadar daima savunmuştur. Bu itibarla, Feyzioğlu, Cumhuriyet'in asker-sivil bürokrat kurucu kadrolarının nezdinde Atatürkçülüğün -tıpkı Atatürk devrinde olduğu gibi- hiçbir ideolojiye bulaştırılmamış en "saf" ve "resmî" yorumunun temsilcisi olarak görülmüş, Süreya'nın ifadesiyle bir nevi "Atatürkçülüğün noteri ve genel yazmanı" gibi telâkki edilmiştir (Süreya, 2023, s. 40).

Feyzioğlu'nun, bir meclis konuşmasındaki "Atatürkçülük Atatürkçülüktür" vecizesine yansıdığı gibi (Erim, 2018, s. 580), Sağ-Kemalist bakış açısı bağlamında Atatürkçülüğün her türlü -fakat hassaten Sola dönük- ideolojik sapmaya kapalı olduğu iddia edilmiştir. Feyzioğlu da CHP'den ayrılmasındaki temel saik olarak, CHP'nin Atatürk'ten ve Atatürkçülükten uzaklaşarak Sola kaymasını göstermiştir. Atatürkçülük illâ ideolojik referanslara dayalı bir sıfatla takviye edilecekse bu ancak ve ancak "milliyetçilik" olabilir. Fakat, Feyzioğlu'nun -çalışmada da değinildiği üzere- sık sık atıf yaptığı kavramın "Atatürk milliyetçiliği" olduğu düşünülürse, bu milliyetçilik de alelade bir milliyetçilik değil, yine Türkiye'ye has biçimde ve Atatürk'ün fikirlerine referansla şekillenen, ona asıl rengini yine Atatürkçülüğün verdiği bir milliyetçilik olacaktır. Bu minvalde şaşılacak bir nokta da yoktur; zira "Sağ-Kemalizm'in taşıyıcı ögesi Atatürkçülüğü esasen milliyetçilik olarak vaz'etmesidir" (Bora & Taşkın, 2009, s. 537). Feyzioğlu'nun, CHP'deki son günlerinde "CHP, Müdafaa-i Hukuk'tan, Misak-ı Milli'den gelen milliyetçi

partidir” görüşünü dile getirmesinde de aynı hassasiyetin etkisini görmek mümkündür (Alpaslan vd., 1967, s. 20).

Giriş bölümünde de vurgulandığı gibi, Atatürkçülüğü neleri içerdiği üzerinden değil, neleri dışladığı üzerinden tanımlayan Feyzioğlu, Atatürkçülüğü “bayağılaşması” pahasına kitlelere mâl etmek çabasını gütmüş; ne var ki, Atatürkçülüğün “dinamik” karakterini göz ardı etmek bakımından “durağan” bir Atatürkçülük, bir çeşit “dondurulmuş Atatürkçülük” ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple, “kurulu düzeni sürdürmeye yarayacak şekilde... tutucu bir Kemalizm yorumu” yapmakla itham edilmiş (Özdemir, 1997, s. 241), Feyzioğlu ismi “statükoyla” anılmıştır: “Tutuculuk diye bir şey varsa, Feyzioğlu odur. Metternich gibidir, statükonun iyiye doğru kaymasını bile istemez... Atatürk’ü tutuverdi; tutucu yaptı” (Süreya, 2023, s. 40).

Öte yandan, Feyzioğlu’nun Sol ve Sağ aşırı ideolojileri reddeden, toplumu her türlü etnik ve sınıfsal ayrılıklardan soyutlayarak Atatürkçü ülküler uğrunda tek potada eriten, daima millî birlik ve beraberliği vurgulayan, fazlaca taviz verilmeden geniş halk yığınlarının rızasını da alabilecek ılımlı bir lâiklik anlayışı üzerinden şekillendirdiği Atatürkçülük görüşü devletin üst kademelerinde kendisine itibarlı bir konum kazandırmıştır. Feyzioğlu’nun her askerî müdahale döneminde bir şekilde iktidardan pay almayı başarmasında, asker-sivil bürokrat devlet elitlerinin nazarında Kemalizm’in tek-parti devrinden artakalan en saf ve resmî yorumunun muteber savunucusu görülmesinin büyük etkisi olmuştur. Türkiye’de daha ziyade askerî müdahale dönemlerinde gündeme geldiği şekliyle Türkiye’nin sorunlarının ancak “partiler-üstü” ve “Atatürkçü” bir tutumla çözülebileceği düşüncesinin, akıllara Atatürkçülüğü bir parti politikası olarak değil, bir “devlet politikası” olarak öneren Feyzioğlu’nu getirmesi şaşırtıcı değildir. Feyzioğlu, Atatürkçülüğün devlet katındaki makbul temsilcisi olarak görülmesi sebebiyle, “Cumhuriyet’in kurucu rasyonellerinin tehlikeye girdiği” dönemlerde gerçekleşen askerî müdahaleleri takiben yeniden sivil siyasete geçiş süreçlerinde silâhlı kuvvetlerin hatırına gelen ilk isimlerden biri olmuştur.

Feyzioğlu’nun CHP’den ayrıldığı 1960’lı yılların ikinci yarısı itibariyle kendi düşünce dünyasında “Cumhuriyet’in kurucu rasyonellerini” tehdit eden temel düşmansa komünizmdir. 1960’lı yılların sonlarında yayımlanan bir kitabının başlığında da görülebileceği gibi komünizmi “büyük düşman” olarak tanımlayan Feyzioğlu, CHP’den ayrıldıktan sonraki yaklaşık on yıl boyunca Türk siyasal hayatında anti-komünist cenahın neredeyse baş rolünü oynamıştır. Feyzioğlu’nun kurucusu olduğu Güven Partisi’nin “halka, Marksizm fobisine karşı güven sunan bir parti rolü” oynadığını söyleyen Tekil’in görüşü isabetlidir (Tekil, 1973, s. 83).

Ancak, Feyzioğlu’ndaki anti-komünist düşünce öylesine şiddetli bir hâl almıştır ki -diğer yanları ihmâl edilen- Atatürkçülük bir çeşit “anti-komünist öğreti” durumuna getirilmiş; Atatürkçülük ile anti-komünist düşünce neredeyse özdeş kılınmıştır. Bu tutum, CHP’den ayrılmasını takiben Atatürkçülüğün hakikî temsilcisi olarak kurmuş olduğu Güven Partisi nezdinde de rahatsızlık yaratmıştır. Güven Partisi’nin kuruluşundan sadece beş ay sonra, partinin, “Komünizmle Mücadele Derneği’ne dönüştüğü” gerekçesiyle peş peşe istifalarla karşı karşıya kalması da bunu doğrulamaktadır (Koloğlu, 2000, s. 80). Feyzioğlu’nun komünizme karşı vermiş olduğu mücadele, Uğur Mumcu’nun -kendine has mizahî üslûbuyla- “eğer komünizm ülkemize elini kolunu sallayarak gelmedi ise... bunu... Turhan Feyzioğlu’na borçluyuz” şeklinde dile getirilmiştir (Mumcu, 1994, s. 69). 1975 sonrasında, Feyzioğlu ve partisine oranla her bakımdan daha örgütlü bir anti-komünist teşekkül hâline gelen MHP ve Alparslan Türkeş, anti-komünizm yarışında bayrağı Feyzioğlu’ndan devralmıştır.

Feyzioğlu, çalışmada da dikkat çekildiği üzere, aşırı Sol ve Sağ ideolojilere olumsuz bakışının etkisiyle, bunlardan uzakta bir siyasetten yana olmuş, ancak 1970’li yılların sonlarındaki siyasal kariyeri bu tutumuyla açıkça çelişen bir dizi “tutarsızlığı” beraberinde getirmiştir. Feyzioğlu ve partisi CGP, Ecevit’le beraber Atatürk’ten uzaklaşarak sosyalist bir çizgiye kaydığı gerekçesiyle eleştirdiği CHP’ye karşı 1975 Mart’ında AP-MSP-MHP tarafından kurulan I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti’ne destek vermiş, kendisi de bu hükûmette Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Haziran 1977 Milletvekili Seçimleri öncesindeki son propaganda konuşmasında CHP’yi ve Ecevit’i kıyasıya eleştiren Feyzioğlu, CHP’nin “komünizmi serbest bırakacağını” iddia etmiştir (Makal, 1987, s. 212). Ne var ki, Ocak 1978’de Ecevit’in kurmuş olduğu hükûmete destek vermiş ve bu hükûmette Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı yapmış, yalnızca beş ay sonra partisi hükûmetten çekilmiş, kendisi de görevinden ayrılmıştır. Feyzioğlu, yine 1977 Milletvekili Seçimleri öncesindeki konuşmasında iki yıldan uzun süredir hükûmet ortağı olduğu MSP’yi “yüce dinimizi haramcı, haraççı, yalancı ve ciddiyetsiz bir tutumun basamağı hâline getirmeye çalışan sömürücüler” şeklinde tahkir etmiş, MHP’den ise “şiddeti ve vur-kır usullerini siyasî mücadele aracı hâline getirenler” şeklinde bahsetmiştir (Makal, 1987, s. 212). Feyzioğlu’nun ve CGP’nin, içerisinde Feyzioğlu’nun sert şekilde eleştirdiği MSP ve MHP’nin de olduğu I. Milliyetçi Cephe Hükûmeti’ne destek vermesi, CHP’ye karşı bir “anti-komünist ittifak” olarak anlaşılabilir bir durumdur. Ancak, Haziran 1977’deki konuşmasında CHP’nin “komünizmi serbest bırakacağını” iddia eden Feyzioğlu’nun, yalnızca yedi ay sonra CHP’nin kurmuş olduğu hükûmete destek vermesini herhangi bir fikrî-ideolojik saikle izah etmek mümkün görünmemektedir. Keza, yukarıda zikredilen bir açıklaması vesilesiyle, bir askerî yönetim döneminde

hükûmet görevi almayı doğru bulmadığı izlenimi veren Feyzioğlu'nun bu tutumu da 27 Mayıs 1960'ta kendisinin, 12 Mart 1971'de ise partisinin almış olduğu hükûmet görevleri düşünüldüğünde büyük çelişki arz etmektedir. Öğrencilerine “nabza göre şerbet sunmayın” nasihatinde bulunan Feyzioğlu'nun siyasî kariyerindeki çelişkiler göz önüne alındığında, yıllar önce bir bilim insanı olarak vermiş olduğu bu nasihate bir politikacı olarak ne ölçüde sâdık kaldığı da tartışma konusudur.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye: 1945-1980*. (Çev. A. Fethi). İstanbul: Hil Yayın.

Alpaslan, F. & Melen, F. & Feyzioğlu, T. vd. (1967). *C.H.P.'deki tartışmaların iç yüzü: Belgeler*. Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.

Ataay, F. (2020). *Türkiye demokrasi tarihi (1789'dan günümüze)*. Ankara: Nika Yayınevi.

Atabay, M. (2015). *Partiler, seçimler, iktidarlar ve müdahalelerle Türk demokrasi tarihi*. Edirne: Paradigma Akademi Yayınları.

Atagenç, İ. Ö. (2019). *Kemalizmin Soğuk Savaş tecrübesi: Sağ Kemalizm üzerine bir deneme*. İstanbul: Kriter Yayınevi.

Aydın, S. & Taşkın, Y. (2014). *1960'tan günümüze Türkiye tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bilâ, H. (1999). *CHP: 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Bora, T. (2014). Türk Sağ: Siyasal düşünce tarihi açısından bir çerçeve denemesi. İ. Ö. Kerestecioğlu & G. G. Öztan (Der.), *Türk Sağ: Mitler, fetişler, düşman imgeleri* içinde (ss. 9-28). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de siyasî ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bora, T. & Taşkın, Y. (2009). Sağ Kemalizm. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasî düşünce (2): Kemalizm* içinde (ss. 529-545). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozkır, G. (1996a). *Türk siyasal hayatında Güven Partisi-Millî Güven Partisi-Cumhuriyetçi Güven Partisi (1967-1980)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Bozkır, G. (1996b). Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun siyasî kişiliği. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(6), 227-262.

Cizre, Ü. (2002). *AP-ordu ilişkileri: Bir ikilemin anatomisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çelikoğlu, A. (2010). *Bir darbeci subayın anıları: 27 Mayıs öncesi ve sonrası*. E. Konuksever (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çolak, M. (2016). *Bülent Ecevit: Karaoğlan*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çölaşan, E. (1987). *Biz kırk kişiyiz birbirimizi biliriz*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Ecevit, B. (1973). *Atatürk ve devrimcilik*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Erdinç, E. (2023). *Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun yasama faaliyetine katkıları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir.

Erim, N. (2018). *12 Mart anıları*. R. Çavaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Evren, K. (1994). *Zorlu yıllarım (I)*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Feyzioğlu, T. (1957). *Demokrasiye ve diktatörlüğe dair: Memleket meseleleri hakkında düşünceler*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.

Feyzioğlu, T. (1961). *Yeni anayasa hakkında: (Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Anayasa'nın tümü üzerinde Temsilciler Meclisindeki konuşması)*. Ankara: C.H.P. Araştırma ve Yayın Bürosu.

Feyzioğlu, T. (1963). *Devlet adamı Atatürk*. Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Feyzioğlu, T. (1969a). *Büyük tehlike komünizm*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Feyzioğlu (1969b). *Güven Partisi diyor ki: Prof. Turhan Feyzioğlu'nun 1969 bütçe konuşması*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Feyzioğlu, T. (1970a). *İşte gerçek*. İstanbul: M. Çevik Matbaası.

Feyzioğlu, T. (1970b). *Profesör Turhan Feyzioğlu'nun işçi meseleleri konusunda T.B.M.M.'de yaptığı önemli konuşma*. İstanbul: Uludal Ofset.

Feyzioğlu, T. (1970c). *Millet Meclisi kürsüsünden bir uyarma: Prof. Turhan Feyzioğlu'nun 14 Nisan 1970 günü yaptığı gündem dışı konuşma*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Feyzioğlu, T. (1971). *Sıkı yönetim ve sonrası: Millî Güven Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 25 Mayıs 1971 günü Sıkıyönetimin uzatılması ile ilgili olarak TBMM'de yaptığı konuşma- 28.4.1971 tarihli Sıkıyönetimle ilgili ilk konuşmadan parçalar*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.

Feyzioğlu, T. (1972). *Atatürk'çü ve milliyetçi yolda ileri: Millî Güven Partisi Genel Başkanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun 16 Şubat 1972 günü Millet Meclisinde yaptığı bütçe konuşması*. Ankara: Ajans-Türk Matbaacılık.

Feyzioğlu, T. (1975a). *Millet yolunda*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Feyzioğlu, T. (1975b). *Liderler konuşuyor: Dış politikada, ekonomide, iç güvenlik alanında önemli gelişmeler ve güçlü hükûmet ihtiyacı*. İstanbul: Aydınlar Ocağı Yayını.

Feyzioğlu, T. (1976). *Türkiye Tekstil Örne ve Giyim Sanayii İşçileri Sendikasının 7. Genel Kurulunda C.G.P. Genel Başkanı, Devlet Bakanı-Başbakan Yardımcısı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun konuşması*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Feyzioğlu, T. (1977). *Doğru yol: Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun televizyon konuşması*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.

Feyzioğlu, T. (1980). *Atatürk'ün akılcı, bilimci, gerçekçi yaklaşımı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Feyzioğlu, T. (1988). *Türk Millî Mücadelesinin ve Atatürkçülüğün temel ilkelerinden biri olarak millet egemenliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Feyzioğlu, T. (1996). *Atatürk ve milliyetçilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hanioğlu, M. Ş. (2013). *Kemalizm'in tarihî kökenleri*. A. T. Kuru & A. Stepan (Der.), (Çev. H. Tatoğlu), *Türkiye'de demokrasi, İslâm ve lâiklik içinde* (ss. 31-57). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

İnan, A. Â. (1998). *Medenî bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün el yazıları*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kabacalı, A. (1992). *Türkiye'de gençlik hareketleri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Karadoğan, U. C. (2023). *Cumhuriyetçi Güven Partisi'nin yayın organı olan Atayolu Dergisi üzerinden Turhan Feyzioğlu'nun Atatürkçülüğünün analizi*.

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 73, 219-240.

Karakaya, N. (2008). *Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu: Demokrasi, laiklik ve Cumhuriyete adanmış bir ömür*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını.

Kaynar, M. K. & Özsel, D. & Çavdar, O. vd. (2007). *Cumhuriyet dönemi siyasî partileri (1923-2006)*. M. K. Kaynar (Der.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kaynar, M. K. (2009). Totem, tabu, Mustafa Kemal ve Atatürkçülük. Ö. Laçiner (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasî düşünce (9): Dönemler ve zihniyetler içinde* (ss. 1089-1120). İstanbul: İletişim Yayınları.

Keskin, N. (2017). Altmışlı yıllarda kamu yönetimi. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı yılları içinde* (ss. 865-893). İstanbul: İletişim Yayınları.

Kili, S. (1976). *1960-1975 döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde gelişmeler: Siyaset bilimi açısından bir inceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Koçak, C. (2013). *Tarihin buğulu aynası: Efsaneler çökerken*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Koloğlu, O. (2000). *Ecevit ile CHP: Bir aşk ve nefret öyküsü*. İstanbul: Buke Yayınları.

Makal, T. K. (1987). *Siyaset sahnesinden çehreler: “Benim benim o benim...”*. İstanbul: İnanç Yayınları.

Mumcu, U. (1994). *Büyüklerimiz*. İstanbul: Tekin Yayınevi.

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2015a). *Koalisyon hükümetleri, koalisyon protokolleri, hükümet programları ve genel kurul görüşmeleri (1)*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2015b). *Koalisyon hükümetleri, koalisyon protokolleri, hükümet programları ve genel kurul görüşmeleri (2)*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları.

Oran, B. (1999). *Atatürk milliyetçiliği: Resmî ideoloji dışı bir inceleme*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ören, E. (2005). *Turhan Feyzioğlu (1922-1988): Dönemi, yaşamı ve düşünceleri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özdemir, H. (1997). Siyasal tarih (1960-1980). S. Akşin (Yay. Yön.), *Türkiye tarihi (4): Çağdaş Türkiye 1908-1980 içinde* (ss. 191-261). İstanbul: Cem Yayınevi.

Parla, T. (1995). *Türkiye’de siyasal kültürün resmî kaynakları (3): Kemalist tek-parti ideolojisi ve CHP’nin Altı Ok’u*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sanal, T. (1997). *Türkiye’nin hükümetleri: Muvakkat Encümen’den 55. Hükümete*. Ankara: Sim Matbaacılık.

Süreya, C. (2023). *99 yüz: İzdüşümler/söz senaryosu*. İstanbul: Can Yayınları.

Taşkın, Y. (2009). Turhan Feyzioğlu. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye’de siyasi düşünce (2): Kemalizm içinde* (ss. 534-539). İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekil, F. (1973). *Politika asları*. İstanbul: Geçit Yayınları.

Timur, T. (1997). *Türk Devrimi ve sonrası*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc032/kanuntbmmc032/kanuntbmmc03205545.pdf) (Erişim Tarihi: 16.02.2025).

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d01/c022/mm__01022147.pdf) (Erişim Tarihi: 16.02.2025).

Uçkan, R. (2017). Altmışlı yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi ve Ortanın Solu. M. K. Kaynar (Haz.), *Türkiye’nin 1960’lı yılları içinde* (ss. 453-472). İstanbul: İletişim Yayınları.

Zürcher, E. J. (2019). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. (Çev. Y. Saner). İstanbul: İletişim Yayınları.